

ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆԻ ՆԱՍԱԿՆԵՐԸ ԹՈՐԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐԹ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆԻՆ

ՎԱՅԷ ՂԱԶԱՐԵԱՆ

Հետագայ էջերով ընթերցողին կը բացուի նամակախումբ մը, որուն հեղինակն է իր բանաստեղծի, խմբագիրի, կրթական ու հասարակական գործիչի եւ մտածող մարդու ինքնութիւնը տող առ տող քակող Վահան Թէքէեանը (1878-1945), իսկ հասցէատէքն է Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարք Թորգոմ Արք-Գուշակեան (1874-1939) բանասէր հոգեւորականը, որուն հետ Թէքէեանի ծանօթութիւնը սկսած է Պոլիս եւ շարունակուած ու ամրապնդուած է Գահիրէ, ուր մին ղեկավար դերեր ստանձնած է թեմական կառույցին մէջ իրրեւ Քաղաքական Ժողովի ատենապետ կամ պլապէս, իսկ միւսը վարած է թեմակալ առաջնորդի պաշտօնը:

Բարեկամի մը անձնական արխիւէն մեզի տրամադրուած այս նամակներէն որոշապէս կարելի է հետեւցնել թէ անոնք չեն ներկայացներ ամբողջութիւնը Թէքէեանէն Գուշակեանին ուղղուած նամակներուն, բայց թերեւս կը կազմեն մեծամասնութիւնը այն նամակներուն, զորս Գուշակեան ստացած է Թէքէեանէն՝ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան ծանր պատասխանատուութիւնը ստանձնելէ ետք:

Գուշակեան Թէքէեանէն նամակներ ստացած էր Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարք դառնալէ առաջ ալ:

Ատենին Եղիշ Զարենցի անուան Գրականութեան Եւ Արուեստի Թանգարանի Վահան Թէքէեանի Ծննդին մէջ հանդիպած էինք ձեռագրին Թէքէեանէն Գուշակեանին հասցէագրուած 7 Սեպտեմբեր 1926 թուակիը նամակի մը, որ լոյսին բերուած է Մամուլի Մէջ Տպուած Եւ Անտիպ Երկեր Եւ Նամակներ Վահան Թէքէեանէն հատորին մէջ՝ Թէ նամակը ղրկուած է՞ր, թէ՞ ոչ՝ այդ ուրիշ հարց:

Հիմքեր ունինք ենթադրելու թէ Թորգոմ Պատրիարք Եգիպտոսի առաջնորդութիւնը վարած օրերուն Թէքէեանէն ստացած նամակները ձգած է ետին, Գահիրէի առաջնորդարանի դիւանատան մէջ, ինչպէս որ ետին թողած էր, օրինակ, Միհրան Տամատեանի կենսագրականը, որուն յիշատակումը կը կատարուի հոս հրատարակուող նամակներէն վերջինին մէջ:

Նամակներուն մէջ Թէքէեանը կը ներկայանայ իրրեւ անձ մը, որ տէր է բիրուն առողջութեան: Անոր ամօթխածութիւնը խոցոտուած կը թուի ըլլալ իր յորելանին կազմակերպումով, որ, հակառակ գոյացած նիւթական միջոցներուն - կաթիլ մը՝ ծով պէտքերու մէջ - քերթողը չէր ձերբազատած մնալուն հնչուքէն ապրուստի ապահովման եւ տուայտանքէն անորոշութեան՝ երբ աշխատանքային պատենութիւններ կը ներկայացուէին իրեն:

Ընդհանրապէս քերթողական արուեստի եւ մասնաւորաբար Թէքէեանի քերթողական հաւատամքին առնչութեամբ խօսուն է նամակներէն այն, որուն մէջ քերթողը նամակընկալին կը յիշեցնէ թէ տաղաշափեալ գործի մը համար ասէն բանէ առաջ երաժշտականութիւնն է պէտք, ինչպէս կը դաւանէր Փրան-

սացի բանաստեղծ Վերլենը, եւ կը յորդորէ խուսափիլ երկար բառերու օգտագործումէն:

Սփիւռքացած Հայութեան Հաւաքական կեանքէն անբացակայ նահանջը իր ստուերը կը պարզէ հոն, ուր Թէքէեան կ'աւաղէ ընկերային կեանքի քայքայումը, նորերու չհասնիլը, հասածներուն փտումը, կամ զինք վերստին ուսուցչական ու տեսչական պաշտօնի կոշող հրաւերները կը նկատէ արտայայտութիւնը հին եւ տարեց կրթական մշակներու հետզհետէ անհետանալուն եւ նորերու չհասնելուն:

Թէքէեան նկատուած է ղփուարածին բանաստեղծ: Մէկէ աւելի նամակներու մէջէն դուրս սողոսկող տողեր ապացոյցը կը բերեն այդ ղփուարածութեան, միանգամայն շրջանակելով իրենց անուրանալի ազդեցութիւնն ունեցած արտաքին ազդակները (վատառողջութիւն, միջավայր, աշխատանքի բնական պայմաններու բացակայութիւն, եւ բացակայութիւնը մինչեւ իսկ գլորցաւոր գրասեղանի մը, որ այնքան տխրանոյշ բայց եւ հիմարով լեցուն տողերով կը ներկայանայ 24 Դեկտեմբեր 1933 թուակիր նամակով: Երգիծանքով թեթեւացած, տանելի դարձուած ողբերգութիւն մը, որ աղերս մը կը յուշէ Արժի 4 Ապրիլ 1942ի թիւով հրատարակուած «Անտունի» քերթուածին հետ:

Աստուած, տըրի շատերու տուն մը, հոգ չէ քե վարձու...²

Ըսինք երգիծանք: Հազուադէպ չէ ան հոս ներկայացուող նամակներուն մէջ, ուր մերթ ակնյայտ է զինք մօտէն չճանչցողներու համար, - օրինակ, երբ գրողը կը զբաղի բառախաղերով (տաքին suppliceը կը կրեմ Տ'. Sulpiceն հովանին տակ), - մերթ ալ թափանցիկ է միայն զինք ճանչցողներուն համար եւ կը բացայայտուի անոնց արձագանքին ընդմէջէն, ինչպէս է պարագան 22 Մարտ 1935 թուակիրին: Ընթերցողը լուրջ տողերու պիտի հանդիպի կարդալով թէ Թէքէեան կը ծրագրէ Անթիլիաս այցելել Զատիկն ... մինչեւ որ այդ լրջութիւնը թացիկանայ ճանդիպելով յաջորդ՝ 26 Ապրիլ 1935 թուակիրին սա տողերուն: «Անթիլիասի պատմութիւնը հնարուած էր, ինչպէս ճիշդ գուշակած էր, ձեզ նախանձաբեկ սրտմտութեամբ տոչորելու համար միայն... »:

Այս նամակներուն տողերը նաեւ կը մատնեն արդարատենչութիւնը Թէքէեանին եւ ընդվզումն անոր՝ հանրամասն արարքներու դէմ, անկախաբար անոնց տարողութենէն ու ծիրէն, անհատէ մինչեւ բազմութիւն: Անպարկեշտ մօտեցումի հետեւանքով «անսուղ մնացած» պաշտօնաթող եւ հաւատափոխութեան հետածուտ պատուելիին, Պայաքեանով ստեղծուած գալթակողութեան կամ Ղեւոնդ Եպս. Դուրեանի սպանութեան անզրագարծող տողերը, ուրիշներու կարգին, խօսուն են այս ուղղութեամբ:

Կարելի է նամակներէն խրաքանչիւրէն ուստում մը կատարել՝ զայն առնչակցելու համար Թէքէեանի կենսագրութենէն դուրսագի մը կամ ստեղծագործութիւններէն նմոյշի մը կամ նմոյշներու, բայց հոս տեղը չէ նման տարածումի մը:

Բաւականանա՞նք նշելով թէ նամակները, ծայրէ ի ծայր, կ'ուրուագծեն նաեւ տիրական գիծերէն մի քանին Թէքէեանին, ծանրախոհութիւնն ու յարգանք պարտադրող արժանապատուութեան զգացողութիւնը ներառեալ:

Հետագայ տպագիր էջերով լոյսին բերուող նամակներուն լեզուական հարգատուութիւնը խաթարած ենք ոչ իսկ կէտադրական դոյզն փափոխութեամբ:

Փարիզ, 11 Դեկտ. 931

Սիրելի Սրբազան,

Մրտագին շնորհատրութիւնս եւ խնդակցութիւնս Ձեր ողջամբ Երուսաղէմ ժամանելուն եւ պատրիարքական գահը բարձրանալուն առթիւ¹. *Tout est bien qui finit bien*²; ասիկա՝ նոյնքան նոր պաշտօնին ձեռակերպութիւններուն, որքան հին պաշտօնին վերջաւորութեան համար. Եզիպտոսի Հայերը իրենց ըրած կորուստին գիտակցելու եւ ըստ այնմ նուիրագործելու են Ձեր եօթնետասնամեայ գործունէութիւնը իրենց մէջ.- կը յուսամ որ նորին համար ալ կրնաք ըսել ... *qui commence bien*³. կը մաղթեմ:

Գալով ինձի, հասաւ արդէն ատենը ուր անցեալ տարուան չափ եւ ատելի՝ աշխարհը ծանր է վրաս: Երեք ամիս սպասելէ վերջ, Ձեր բարեկամին (Նիս) գրեցի անցեալ շաբթու. երէկ ստացայ նամակ մը, քաւական չոր եւ ազդու, որ անյաջողութեան մը կ'ակնարկէ՝ հաւանօրէն բան մը ըսած ըլլալու համար միայն, եւ կը ներկայացնէ գրողին յարգանքները: Դակատագիր. թո՛ղ ուրեմն Տիրոջը կամըն ըլլայ, ինչպէս որ պէտք է:

Ընդունեցէք, սիրելի Սրբազան, յարգանքի եւ սիրոյ զգացումներս
Վահան Թէքէեան

22, rue St Sulpice

Paris (6^e)

Փարիզ, 3 Յունվար 1933

Սիրելի Սրբազան,

Տիկին Իսկիկեան⁴, ներփակեալ նամակը ինձի դրկելով, կը գրէ որ եթէ իր ոճը պատրիարքի մը համար պատշաճ չգտնեն՝ չդրկեն զայն, հակառակ որ շատ կը փափաքի իր միշտ երախտագէտ ըլլալը յարգանքօք յայտնել Ձեզի:

Քիչ կը մնայ որ ես ալ նոյն երկիւղն ու վարանումն ունենամ: Ի՞նչպէս պէտք է գրել Ձեզի: Պէ՛տք է գրել թէ ոչ: Կ'ուզե՞ք որ գրեն թէ չէք ուզեր: Այս հարցումները գոյութեան իրաւունք պիտի չունենային՝ եթէ անցեալ տարուան նամակիս երկտող պատասխանն մը գտնէ ստացած ըլլայի, այն նամակին՝ որուն մէջ լուրի մը հետեւանօք մտքես անցածը Ձեզի հաղորդելու, անոր մասին Ձեր կարծիքն ուզելու յանդգնութիւնն ունեցել էի, քաւական անխորհուրդ կերպով եւ առանց որ այդ գրածս իրական մտածումի մը, փափաքի մը համապատասխանէր գէթ: Անկէ ի վեր տարի մը, եթէ ոչ ատելի, անցաւ. ես միշտ հոս եղայ, նախ սովորականին պէս, յետոյ սովորականէն տարբեր, մայիսին եւ յունիսին հիւանդանոցները եւ յուլիսէն ասդին մինչեւ այսօր դեռ սեւ կապով մը աչքս կապուած⁵, քայց, փա՛ռք Աստուծոյ, հետզհետէ ատելի աղէկ եւ գոհ մանաւանդ այն պատճառով՝ որ կեանքէն եկած այս նոր փորձանքը փոխանակ զիս դառնացնելու կամ ըմբոստացնելու կեանքին դէմ, ընդհակառակն կակղեցուց սիրտս եւ ատելի մեծ համակերպութեամբ մը զայն խոնարհեցուց կեանքին, անշուշտ նաեւ մարդոց առջեւ: Այսպէս է որ կը պատրաստուիմ հիմա, անմիջապէս որ կարելի ըլլայ, եւ կը յուսամ կարելի պիտի ըլլայ այլեւս շուտով, աշխատութեան սկսիլ՝ ուր ամսուան ականմայ ծուլութենէ մը ետք:

Պիտիւ Ազգ. Հիւանդանոցին նոր տարեցոյցը⁶ դուք ստացած էք թերեւ, ես՝ դեռ ոչ, ու տեսած էք այն ոտամատորը զոր այստեղի հիւանդանոցէն ելլելու ետքը, տարեկան սովորական հրաւերին ի պատասխան, դրկեցի Տէր Մեսրոպ

Պատրիարքին⁹, զայն ձօնելով Չեզի: Այդ ձօնը՝ ոչ միայն անոր համար, որ միւրը Չեզմէ առած էմ, Պուլաքի¹⁰ սրահին մէջ երկար աստեպատ սեղանին մէկ կողմէն միւրը դէմ առ դէմ խօսակցութեան մը պահուն պարտիզակեան աւանդութեան մը Չեր մէկ անցողակի յիշատակութենէ՝ որ հնայած եւ տպատրած էր զիս, այլ եւ, որովհետեւ առանձնութեան մէջ յաճախ խորհած էի ջուրի պէս անցած եզիպատաբնակ կեանքիս տարիներուն, լեցուն տենդով, կոհտով, զուր յոյսերով եւ զուր աշխատանքով, տարիներ որոնց յուշանցքին մէջ յաճախ ներկայ էիք նաեւ դուր: Այս կրկնակ պատճառով էր, որ առանց նախապէս Չեզմէ արտօնութիւն խնդրելու, ինչպէս կ'ընդունիմ թէ պարտաւոր էի ընել, համարձակեցայ հրապարակաւ Չեր անունը գրել «Անտառին Ատտաժամայրը» վերնագրեալ ոտանատր հէքիաթին ճակատը, գիտնալով հանդերձ որ ան շատ քիչ արժանի է Չեր բարեհաճ նայուածքին: Ատոր համար կ'ապաւինիմ հիմա Չեր ներդաստութեանը:

Ուրախութեամբ իմացայ Հայկ Թորգոմեանէն¹¹, երբ երկու ամիս առաջ վերադարձաւ այստեղ, որ Չեր առողջութիւնը աւելի լաւ է Երուսաղէմի մէջ քան էր Գահիքէ: Բաշուեցայ հարցնելու, եւ ան չլսաւ ինքնին, թէ Չեզմէ ողջոյն մը ինծի կը բերէ՝ միասին, բայց միւս բարի լուրը կը լսցնէր յուսախաբութեանս փորած փոսը: Ատկէ գատ, «Արեւ»¹² է նորէն – շնորհակալութիւն իրեն – որ ինծի երբեմնակի տեղեկութիւն կուտայ Չեր մասին:

Եզիպատոս դառնալու հարց մը ունիմ, ձեռով մը որ հեռու է զիս խանդավառել. այս օրերս պարտաւոր եմ զայն վճռել սակայն:

Ընդունեցէք, սիրիւ Սրբազան, ինչպէս միշտ նոյնպէս այժմ, որդիական խոնարհ յարգանքս եւ սրտագին զգացմանցս հաւաստիքը՝ Ս. Ծննդեան եւ Նոր Տարւոյ շնորհատրութիւններուս հետ:

Վահան Թէքեան

3.

Փարիզ, 21 Ապրիլ 1933

22, rue S' Sulpice, Paris (6^e)

Սիրելի Սրբազան,

Շնորհակալ եմ Չեր երկու նամակներուն համար. կրկնապէս յանցաւոր եմ առաջինին պատասխանը ուշացնելուս եւ Չեզմէ առաջ Ս. Յարութեան տօնը Չեզի շնորհատրած չլլայուս համար. բարեբախտաբար երկրորդ պարտքս քառասուն օրուան պայմանաժամ մը ունի եւ ահա կը հատուցանեմ զայն՝ մաղթելով Չեզի առողջութիւն. մնացածը մեծ չափով ատկէ կայտուն ունի՝ կ'ըստի:

Չեզմէ գատ ուրիշ բարի հոգիներ՝ ալ կան այդտեղ որ ինձմով կը հետաքրքրուին. ամէն պարագայի՝ ամէնուս ալ շնորհակալ եմ եւ կը յայտնեմ որ առողջութիւնս բաւական լաւ է (աչքս եւ ճակատս դեռ մնացորդ մը կը պահեն զօնաժէն¹³) ու կրնամ հիմա աշխատիլ այնքան՝ որ քերթումներու պզտիկ հաւաքածոյ մը (100 էջի չափ, անտիպ եւ հանդէսներէ առնուած) կազմելու վրայ եմ. տպագրութիւնը սկսած է. եթէ ուրիշ պէտքի մըն ալ չծառայէ՝ զիս քիչ մը ոգետելու ծառայութիւնը ան մատուց ինձի:

Եզիպատոս պիտի երթայի եւ հաւանօրէն երթամ նորէն. հրաւերը այսպէս էր. բնակիլ եւ ճաշել Պերպլեան վարժարանի¹⁴ մէջ՝ շաբաթական 4-5 ժամ դասի փոխարէն. «Արեւ» ին ամսական 4-5 յօդուած տալ՝ 5 ոսկի ամսականի փոխարէն, զոր բարեկամներ, «Արեւ»ի սովորական պիտօճէն դուրս, ստանձնած են

եղեր հայթաթել: Չեմ կրնար ըսել թէ խանդավառութեամբ բայց վերջապէս ընդունեցին այս պայմաններով ուղղուած հրաւերը՝ յուսալով որ տեղւոյն վրայ կարելի պիտի ըլլայ նաեւ կարգադրել Նուպարեանի¹⁵ տեսչութիւնը որուն մասին անցեալ տարի խօսուած էր: Դանապարհաժախսն ալ որկեցին բայց չկրցաւ մեկնիլ՝ որովհետեւ աչքս աղէկ չէր այդ միջոցին. ամիսէ մը, կը յուսամ, թէ՛ տպագրութեան գործը կ'աւարտի եւ թէ աչքս թոյլ կուտայ որ ճամբորդելով երթամ վայելել եգիպտական ամառը իբր օդափոխութիւն:

Մայազայի¹⁶ մէջ տեսած էի Պէյրութի դասախօսութիւնը¹⁷: Ըստէ Սրբազանը¹⁸ շատ ու շատ ազնիւ եղած է անոր նախագահելով ու խօսելով ինչ որ խօսուած է: Ուզեցի իրեն գրել բայց յետոյ խորհեցայ որ գուցէ իրաւունք չունէի: Թերեւս դուք հաճիք առիթով մը իրեն յայտնել թէ զգածուած ու երախտապարտ եմ չափազանց: Գալով Պ. Ապտալեանի¹⁹ դասախօսութեան՝ ուրախ պիտի ըլլայի Ձեզմէ վերջ ես ալ զայն տեսնելով եւ իրեն ալ սրտովին շնորհակալ ըլլալով:

Յաւով լսեցի թէ Չաւեն Սրբազանի²⁰ տառապալից հիւանդութիւնը եւ թէ Թիւթիւնեանի²¹ մահը. Աստուած կենք եւ քաջութիւն տայ մնացողաց:

Թերդ շատ սիրով եւ յարգանքով
Վահան Թէքեան

4.

5 Յուլիս 1933

22, rue St Sulpice, Paris (6^e)

Սիրելի Սրբազան,

Ստացած եմ Ձեր երկու նամակները, 30 մայիս եւ 27 յունիս թուականով:

Եգիպտոս չգացի, չկրցայ ու չէի ուզեր արդէն երթալ, որովհետեւ այդ միջոցին յանկարծ քանի մը բարեկամներ մէջտեղ հանեցին այն ձեռնարկը (Յորելեան!)՝²² գոր նախ մերժեցի, յետոյ ընդունեցի՝ ճնշում ի գործ դնելով մանաւանդ ճաշակի եւ խղճահարութեան բողոքներու վրայ, որոնք երկուքն ալ վիրաւորուած կ'զգային ու պիտի վիրաւորուին դեռ շա՛տ՝ մինչեւ որ ամեն բան վերջանայ, վեց կամ եօթը ամիսէն: Գրած էի թէ Պէրպլեան վրժ.ի գործը ո՞րքան քիչ կը ժպտեր ինձի. յոյսս մեծ չէր նաեւ Նուպարեանի համար, որ ճիշդ այս օրերս վճռուեցաւ ժխտականով: Իսկ ամառը Եգիպտոս անցընելու հեռապատկերը ուղղակի ստկուած կը պատճառէր ինձի, ստկուած մը որ մեղմուեցաւ Ձեր Նորուսաղծին շատ ազնիւ, շատ հաճելի ու սիրելի հրաւերով, որուն համար խորապէս շնորհակալ եմ: Բայց առ այժմ հոս եմ, ինչպէս կը տեսնէք, թէն հոս ալ, այս երկրորդ ամառը գոր կ'անցընեմ քաղաքին կեդրոնը՝ նեղ փողոցի մը մէջ, աչ աչքիս ու ճակատամասիս վրայէն դեռ չվերցած ու միշտ ջրոտող ծանրութեամբ մը, հեռու է առողջարար ըլլալէ: Այսուհանդերձ ուրիշ կերպ չեմ կրնար ընել եւ նորէն գոհ պիտի ըլլամ եթէ նոր հրատարակութեանս վճռառումը ինձի թոյլ տայ այս քանի մը ամիսը քաշքշել ու այնուհետեւ միջոց ունենալ ընելիքս որոշելու:

Ստացայ նաեւ եւ կարդացի, տրտմածափառ ոգետրութեամբ մը, Ապտալեանի դասախօսութիւնը գոր հաճեր էիք որկել: Յուզիչ էին որքան իր համակրութիւնը նոյնպէս բափանցելու համար իր կատարած մեթոտիք ջանքը, մեծ մասամբ արդիւնատու: Գրեցի իրեն եւ որկեցի գիրքս օրինակ մը:²³ Այդ ձեռագիրը իմէ ուզեր է եղեր նաեւ Զօպանեան²⁴, որ ուզեց ինձմէ ալ եւ որուն պիտի յանձնեմ զայն, թէն կ'ըսէ թէ նոյն իսկ այն պարագային ուր

հաւնի՝ պիտի չկրնայ ‘Անահիտ’ի²⁵ այս քիւին մէջ հրատարակել, ու յաջորդով՝ հաւանօրէն մաս մը միայն պիտի կրնայ տալ:

Շատ շնորհակալութիւն, դարձեալ, ‘Սէր’ը²⁶ գնահատող, բացատրող Ձեր տողերուն համար: Նոյնպէս՝ անկէ 10 օր[ինակ] դրկելու Ձեր յանձնարարութեան համար: Այս 10 օր[ինակ]ը երէկ դրկուեցաւ: Կը խնդրեմ որ չնեղուիք անմիջական տեղատրման մասին:

‘Արեւ’ի վերաբերմամբ Ձեր դիտողութիւնը արդար է բայց ինձի չիյնար զայն կրկնել. մերոնք գոհ են եղեր Պօղոսեանի²⁷ աշխատանքէն, որ նիւթապէս արդիւնատու եղեր է բաւական, ինչ որ կարեւոր է անշուշտ, բայց ամէն բան չէ դժբախտաբար. մաղթենք որ ան կարեւոր գոհացնել՝ միեւնոյն ատեն՝ անկախ եւ անելի լայնատես ընթերցողները:

Հոս հանրային կեանքը Ձեր գիտցածին պէս եւ անելի գէշ է. մարդիկ հետզհետէ անելի կը խրին անտարբերութեան աւազին մէջ. ամենէն ցաւալին՝ Բարեգործականի²⁸ մէջ տիրող մտաւորական եւ հոգեկան վիճակն է. ոչ որ կ’ուզէ գիտնալ եւ զգալ՝ թէ այդ մարմինը կրնայ փրկարար դեր մը կատարել արտասահմանի մէջ, եւ միայն ի մըրը կրնայ կատարել այդ դերը ու եթէ չի կատարեր՝ պատճառը այն է որ routine,²⁹ կարճամտութիւնն ու հոգիի չորութիւնը նստած են իր վրայ ծանրօրէն, անյուսօրէն:

Խոր սիրով եւ յարգանքով

Ձերդ Վահան Թէքեան

Յ.Գ. Յուսամ թէ առողջութիւննիդ լաւ է. ուրախ պիտի ըլլամ գիտնալով թէ չէք նեղուիք յօդացաւէ կամ ստամոքսէ: Ի՞նչպէս են ձերոնք. երբեմն կուզա՞ն Ձեզ սփոփելու եւ շէնցնելու. պէտք ունենալու էք ատոր:

Նոյն

5.

Փարիզ, 9 Օգո. 1933

Սիրելի Արքազան,

Ուրախութեամբ եւ շնորհակալութեամբ ստացայ Ձեր 21 յուլիս թուակիրը՝ ներփակուած 139,80 Ֆր.ն չէքով, որ «իրատունք»էս անելի է, նոյն իսկ փոսթի ծախսն ալ հաշուելէ վերջ...: Դժբախտաբար, բոլոր անոնք որ ուզեցին կամ ուրոնց դրկեցի ‘Սէր’ս ի վաճառ, պատրիարք չեն ու այս պատճառաւ դեռ շատերէն պատասխան մը անգամ առած չեմ...: Այսուհանդերձ, տրուած ըլլալով մեր պայմանները, դժգոհ չեմ գրքիս սպառումէն. նոյնպէս՝ անոր գտած բարոյական ընդունելութենէն, որ անելի քան բարեացական ու վեհանձն է. երէկ կարդացի դաշնակցական ‘Նոր Օր’ի³⁰ (Աթենք) եւ ‘Արագ’ի³¹ (Պուրթէ) գրախօսականները. միայն այստեղի ‘Յառաջ’ը³² քիմախնդիր լռութիւն մը պահեց եւ ‘Յուսարեւ’ը³³... խայթեց երկիցս իր «Մամուլ»ի բաժնին մէջ: Իսկ մեր ‘Արեւ’ը ծանուցումը միայն հրատարակեց մինչեւ հիմա.³⁴

Կ’ըմբռնեմ Ձեր գոհունակութիւնը այս տարուան հաւասարակշիռ պիտուէին դէմ, եւ յոգնութեան զգացումը՝ մէկ կողմէ պարտք չաւելցնելու ու եթէ կարելի ըլլայ՝ պակսեցնելու, միւս կողմէ հաստատութիւնը օրինատու եւ արդիւնատու վիճակի մէջ պահելու ճիգին առջեւ: Կը մաղթեմ սրտանց՝ որ գոհունակութիւննիդ աճի միշտ եւ յոգնութիւննիդ նուազի՝ երկար, շա՛տ երկար գահակալութեան շրջանի մը ընթացքին:

Երուսաղէմի մէջ Ձեզի հետ ըլլալը չէր կրնար չժպտիլ ինձի. դժբախտաբար, սակայն, չկրցայ ամառը հոսկէ մեկնիլ եւ հիմա, իրօք, տաքին suppliance³⁵ կը

կրեն Տ¹. Sulpiceի հովանիին տակ, պանդոկիս նեղ եւ ցածուկ փողոցին մէջ: Յառաջիկայ Դեկտեմբերին, թերեւս, մեկնիմ ու Եգիպտոս, թերեւս Սուրիա ու Պաղեստին ալ գամ: Ասիկա փափաքս է, գոնէ:

Կրկին շնորհակալութեամբ եւ շատ սիրով ու յարգանքով Ձերդ Վահան Թէքեան

6.

Փարիզ, 15 Սեպտ. 1933

Սիրելի Սրբազան,

Դիւրին չէր ամիջապալս պատասխանել Ձեր Օգո. 24ի նամակին. հոն պարտականութիւն մը դրած էիք վրաս՝ զոր պէտք էր նախ կատարելի եւ ապա Ձեզի հաղորդէի արդիւնքը:

Այդ արդիւնքը եղաւ դժբախտաբար ... ապարդիւն: Արդէն, չեմ գիտեր որ եթէ Ձեր դրած պայմանները ամբողջովին ու խղճի մտօք յարգէի՝ պիտի կրնայի՞ նոյն իսկ ձեռնարկել Ձեզի պէտք եղած, Ձեր ուզած ուսուցիչը գտնելու համար փորձ մը ընելու...: Այդ «ժազուագիտ թոչունը» եւ չէի ճանչնար այստեղ, ան կրնար պահուած ըլլալ սակայն, որով փնտռեցի: Փնտռեցի գիտական դրութեամբ՝ ծանօթն անծանօթին երթալով: Առաջարկեցի երկու երիտասարդի, որոնք անունով գոնէ ծանօթ են Ձեզի, որոնք Ձեր պայմաններէն մէկ-երկուքը կը լրացնէին եւ որոնց ըսի՝ որ մերժման պարագային ուրիշ մը ներկայացնեն ինծի: Այսպէս ալ եղաւ, այսինքն մերժեցին ... Բայց չկրցան մէկը ներկայացնել, որ նախ ընդունելի՝ յետոյ ալ ընդունող ըլլար: Յարմարագոյնը, ըսեմ հիմա, Գեղամ Ֆէնէրճեանն³⁶ էր, որ առաջ մերժեց, յետոյ վարանցեալ եւ վերջնականապէս մերժեց՝ հակառակ այն խայծին զոր երկարեցի իրեն ըսելով թէ ճանապարհածախսը կարենայի՞նք թերեւս յաւելուածաբար ստանալ: Թէեւ հոս շատ պզտիկ գործ մը միայն ունի որ զինք չ'ապրեցնէր, բայց հասկցուց որ այդքան քիչով չի կրնար ... վանական դառնալ...:

Ահա՛, ուրեմն, ամբողջ արդիւնքը ձեռնարկիս: Կը մնայ միայն, Ձեր բոլոր պայմաններէն դուրս, Պ. Եր. Տ. Անդրեասեանը³⁷, որուն ի հարկէ ոչինչ չեմ ըսած: Մտքով եւ մարմնով առոյգ է դեռ (տղան է միայն հիւանդ ու ատոր համար ինք մտահոգ է չափազանց), աշխատիլ կ'ուզէ ու հաւանօրէն չմերժէր ընտանիքէն բաժնուիլ՝ եթէ ուզէիք զինք: Բայց կրնա՞ք ուզել:

Երկու օր առաջ Ջաւեն Ս.ին մօտ էինք Անտոնեան³⁸, Չաքրեան³⁹ եւ ես: Մեռտօն⁴⁰ կը բնակի՝ օդատուն եւ գեղեցիկ տեսարանով բանսիօն⁴¹ մը: Ամիս մը առաջ եղբայրը մեռեր է ի Պաղատա ու այս պատճառով իր եղբորորդին որ հետն էր՝ մեկնեւ է: Պ. Արուլեանը⁴² հեռու չի բնակիր իրմէ: Առողջութիւնը շատ բարւոքած է. վերջին քննութենէ մը ետք կը խորիի մօտերս մեկնիլ՝ նախ Պաղատա եւ ապա Պէյրութ հաստատուելու համար:

Ձեր տպարանապետը՝ Գարեգին վրդ. 2 օրինակ 'Մէր' ուզած էր. դրկեցի. կը հաճի՞ք ըսել տալ որ փոխարժէքը, իր առաջարկածին համաձայն, կրնամ ստանալ գրավաճառ Պ. Հրանտ Սամուէլէն⁴³, եթէ յանձնարարէ այս վերջինին որ տայ ինծի: Այդ յանձնարարութիւնը չ'ուշանար հարկաւ:

Յոբելեանի գործը դանդաղ կը քալէ. իսկ ես կ'ուզէի ժամ առաջ վերջացած տեսնել՝ ընելիքս գիտնալու համար:

Խոր սիրով եւ յարգանքով Ձերդ

Վահան Թէքեան

Փարիզ 27 Նոյ. 1933

Սիրելի Սրբազան,

Գիշերը ժամը 2ին պատկած էի եւ մինչեւ առտու տապալկւած գէշ երազներու եւ անքնութեան մէջ՝ երբ 8ին ցրուիչը սեմեակիս դուռը ծեծեց այնպէս ինչպէս ցրուիչները միայն հոս գիտեմ ծեծել, եւ յանձնեց Տամատին⁴⁴ մէկ ապահովագրեալ նամակը որուն մէջ 120 Ֆր[անք]նոց չէր մը կար՝ 10 օրինակ 'Մէր'ի փոխարէն: Ժամուկէս ետքը – բայց վերապառնկած չէի, նստած կը կարդայի – նորէն նոյն ձեւով դուռս զարնուեցաւ եւ ուրիշ ցրուիչ մը 288 Ֆր. 46 [ֆրանք]ի mandat⁴⁵ մը դրաւ առջիս, ուղղուած Vahan Tekirahն եւ դրանք տալու համար պահանջեց որ ստորագրեմ Tekira: Այդպէս ալ ըրի. mandatն Ամերիկայէն էր, ուր անժամօք մը⁴⁶ – նախկին որբ մը՝ կ'ըսէր՝ իր թէ՛ զուարթ եւ թէ՛ յուզիչ նամակին մէջ, շատ ալ աղէկ հայեերեւոյ մը գրուած, որով 25 օրինակ գիրք ուզեր էր ծախելու համար՝ աւելցնելով «եթէ կը վստահիր» – որկեր էի նոյնպէս 'Մէր', մինչդեռ նոյն օրերուն եւ անկէ առջին մերժեցի ամերիկահայ երկու գրավաճառի ապառիկ յանձնարարութիւնը՝ բերանս այրած ըլլալով անոնց մէկէն եւ ընդհանրապէս բոլոր գրավաճառներէն, նախկին հրատարակութիւններու առիթով...:

Այս պատմութիւնը – բարձր՝ երկու ժամ առաջուան – Ձեզի ըրի, հարստութիւնս յայտնելու եւ ուրախութեանս Ձեզ հաղորդակից ընելու համար: Եթէ Loterie Nationale⁴⁷ բան մը չշահեցայ – արդէն միայն առաջին tranche⁴⁸ տոմսակ մը ունի – կը միջոցարկւիմ տեսնելով որ քանի մը ամիսէ ի վեր 50ով, 100ով եւ 200ով ստացած գումարներս գրեթէ բոլորն ալ սփռով խառնուած են՝ սէր 'Մէր'ի պատասխան: Մե՛ղբ որ չեմ կրնար զանոնք պահել եւ «տաքնալ» անոնցմով, քանի որ եկածնուն պէս կ'երթան:

Ընդունեցէք այս շատախոսութիւնը իբրեւ շնորհակալութիւն նոյնքան Ձեր տպարանապետ Հ. Սուրբին Հրանտ-Սամուէլի միջոցաւ ըրած 2 օրինակի վճարման՝ որքան Ձեր նոր ըրած 20 օրինակի յանձնարարութեան համար: Այս վերջինները քիչ մը ուշ մեկնեցան հոսկէ, որովհետեւ նախ ես վարանեցայ այդ բեռը կրկին Ձեր բազուկներուն վրայ դնելու, հոգ չէ թէ «պատրիարքաբար» զայն կրնէ յօժարելիք ինքնակամ, յետոյ որովհետեւ 'Ապագայ'ի մեր ընկերը որ այդ առարկունը պիտի ըներ՝ ամբողջ շարքա մը ծուլացեր էր ծրարները կապելու:

Գալով Յոբելեանին, որուն վրայ խօսիլը առաջ մէկ (ամօթխածութիւն) եւ հիմա երկու (երկրորդն է ձգձգումը) պատճառաւ անախորժ է,- յուզմամբ եւ երախտագիտութեամբ տեսայ Յանձնաժողովին Ձեր դրկած նամակը⁴⁹: Ան տպուած է արդէն առաջին պրակին մէջ գրքոյկին որ լոյս տեսած պիտի ըլլար մինչեւ հիմա՝ եթէ տպագրիչը իր խոստումը յարգած ըլլար կամ՝ անճարակին մէջ չլլար: Երբ վերջանայ (4 պրակ է ընդ ամէնը) իսկոյն հաստ մը կը դրկեմ Ձեզի. մէջք կայ նաեւ հատուած մը Օշակամի⁵⁰ ընդլայնուած դասէն⁵¹, որուն համար երէկ նոր նամակով մը կ'իմացնէ ինծի թէ աւելի ես պիտի ընդլայնէ ու ներկայացնէ Դուրեան մրցանակին⁵² եւ այս նպատակով ալ ինձմէ կը խնդրէ տեղեկութիւններ ու document⁵³ներ, որոնց հայթաթումը մեծ աշխատանք ու ժամանակ կը պահանջէ:

Լսեր էք արդէն, անշուշտ ցատով, Պերպլեաններու տասնամեայ տազանալին վերջին ու կ'երեւի վճռական փուլը: Վարժարանը Մարտէլ փոխադրելու դի-

տաւորութիւնը իրաւ ցնորաց ցնորքն է, որ եթէ հրաշքով իրագործուի ալ՝ առջի մէկ ժամէն դատապարտուած կ'ըլլայ տխուր եւ անպատիւ մահուան մը: Հոն «Առաջնորդը» Պալաքեան⁵⁴ կը կոչուի եւ ոչ Գուշակեան՝ որ ընդդէմ իր մականունին իրեն տուած նախատեսութեան, ամէն ճիգ պիտի ընէր *զիրենք իրենցմէ* փրկելու համար:

Տաւեցայ Չեր նոր մտահոգութեան եւ անոր պատճառին համար: Կարելի չէ՞ արդեօք, տրուած ըլլալով երկու տաճարներուն (Ս. Յարութիւն եւ Բեթղեհէն) միջազգային հանգամանքն ու լատին եւ յոյն ազդեցութիւնները մերինով հակակշռելու նշանակութիւնը, անգլիական] իշխանութեանց վրայ բեռնել նորոգութեանց ծախքին մեր բաժինը՝ զոնէ անտոկոս պարտքի ձեւով: Գաղափար մըն է որ կրնայ թերեւս քննուիլ, գործադրութիւնը փորձել առաջ:

Չերդ շատ սիրով եւ յարգանքով
Վահան Թէքեան

8.

Փարիզ, 24 Դեկտ. 1933

Միքելի Սրբազան,

Ընդհանուր Նոր Տարի, Ս. Ծնունդ եւ Աստուածայայտնութիւն... Կարծեմ լման է. Բարգէն Ս.ին⁵⁵ բառով, մաղթանքիս ձեւը. ամէն պարագայի՝ լման է ոգին. կը մաղթեմ որ *գալող* տարին (այս ալ միտք պահուած Աղեքսանդրիոյ համբաստոր տնօրէն Մ. Ժամկոչեանէն⁵⁶) եւ ուրիշ շատ տարիներ առողջ եւ զոհ ըլլաք, զոհ աշխատանքով եւ զոհ շրջապատով՝ զոնէ այնքան որքան հասուն տարիքի փորձառութիւնը կը ներէ կամ կ'ստիպէ ըլլալ քիչով...

Ստացայ Չեր 332 ֆր[անք]ի չէքը եւ շնորհակալ եմ թէ՛ դրկողին եւ թէ՛ գոյացնողներուն, իրատուրէս աւելին տալով զայն գոյացնողներուն՝ Պ. Նուրեանին մասնատրապէս, որուն մէջ խօսած ըլլալ կը բուի այս առթիւ Ղազէզ Արքիմի⁵⁷ արիւնը: Նորէն 20 'Սէր' - բայց Ս. Տեղեացդ մէջ պէտք կա՞ր այդքանին - պիտի դրկեմ այս օրերս՝ քանի սպառած չեն Չեր բարեացակամութիւնն ու անոնց պաշարը:

Չեր յանձնարարած արդարեւ շատ պզտիկ ծառայութիւնը իսկոյն եւեթ, նամակը ստացած օրս իսկ կատարեցի ... հեռաձայնով, ինչպէս թելադրած էիք: Բարունակեան պատասխանեց թէ արդէն գրած է Չեզի, թէ 50 օրինակին 30ը ծախսուած՝ մնացեալ 20ն ալ տօնական օրերու առթիւ կը յուսայ որ ծախսուին: Անկէ զատ՝ հարցուցի Երուանդ Եպս.ի⁵⁸ (գոր ես չկրցայ տեսնել) առաքելութեան մասին եւ լսեցի որ կէս-պաշտօնական եղած է ան, թէ էջմիածնէն իր ունեցած յանձնարարագիրը Փարիզի եկեղեցական] վարչութեան վրայ՝ եղած է միայն ծախքերուն օգնելու մասին, թէ կը կարծէ որ ինք՝ Երուանդ Եպս., ուղեր է անձնապէս այս ճամբորդութիւնը կատարել եւ Գեր[ագոյն] Խորհուրդը այդ փափաքին մասնակցելու է Լիոն-Մարսէյի խնդիրները ուսումնասիրելու *միտիա*⁵⁹ մը կցելով անոր:- Այս առթիւ, լսեցիք թերեւս որ ծանրակշիռ գայթակղութիւն մը (յուսանկարտած նամակով թողցիկ մը՝ Պատուիասեան անուն մէկէ մը մէջտեղ հանուած) կ'աղտոտէ Պալաքեանը այս պահուս՝ անկարելի ընելով ոչ միայն իր առաջնորդի այլ եւ եկեղեցականի պաշտօնավարութիւնը այսուհետեւ:

'Հասկ'ը⁶⁰ չէի տեսած (չեմ ստանար) բայց փնտռեցի եւ գտայ եւ երկու գրութիւններուն համար ալ ... մատ խածի: 'Միոն'ին մէջ դեռ քիչ մը կը քաշուէր կարծեք. 'Հասկ'ին մէջ իր բոլոր կոշտ հատիկները թափելու վրայ է մարդս՝

իրբեւ սնունդ հոգեւոր վասն տվաւար հօտին իւրոյ: Ի՞նչ ըսիք նաեւ Մահակ Կարողիկոսի⁶¹ կոնդակին մէջ «աղտոտ Պէշրուքը մենք մաքրեցինք, զեղեցկացուցինք»ի իմաստով անհիշող եւ անբարբ տողին՝ որ եթէ թարգմանութի եւ տեղացտոց աշին տակ դրուի, սրանչեւի վկայութիւն մը կ'ըլլայ մեր պատիկներէն ետք մեծերուն ալ խելքին եւ զգացումին մասին: Ասոնց դէմ միախառնանք – երա՞ծ սրտի... – Տամատին մամակը, արդարեւ, զոր նոյնպէս Չեր ցուցմունքին վրայ փնտռեցի եւ կարդացի 'Արեւ'ին մէջ⁶²: Տամատը իր ծերութեան մէջ երփտասարդի առուգութեամբ եւ կատարեալ երոպացիի մը խելքովը (զոր մէջ ընդ մէջ կ'ունենայ) գրեր է զայն. եթէ չէր ուզեր որ ես հաղորդեմ իրեն Չեր սրանչացումը իմինիս հետ՝ դուք հաղորդեցէք զայն, արժանի է: Չեր նամակին վրայ վերէն-վար աչք մը նետելով նորէն՝ գէշ զգացումով մը, նախանձով զալարուեցայ, զոր իբրեւ խոստովանահայր Չեզի յայտնելով խաղաղի ու ներուի կ'ուզեմ. չորս սեղա՞ն երկու սենեակի մէջ. եւ անշուշտ դարակներ, զգոցներ, պահարաններ՝ թուրքերով, տետրակներով եւ գիրքերով, մանաւանդ գիրքերով լեցուն, զորս ուզած աստեմնիդ կրնաք քաշել հանել ու կարդալ: Խնդրեմ, այսպիսի խռովիչ ու փորձիչ խօսքեր մի՛ գրէք ինձի. պատճառ կ'ըլլաք որ «հոգիս կորսնցնեմ» իմ անդարակ սեղանիկիս վրայ նայելով...:

'Սիոն'ին գաւիթին մէջ կրկին յառաջանալու պարտքս զգացեր էի արդէն. ի՞նչ մատուցումով սակայն. եթէ նիւար մեղրամած մը զոնէ կարենայի՝ ճարել. պիտի փորձեմ, պայուսակս տակնուվրայ ընելով (զգոց չունիմ ու ասիկա քիչ նեղութիւն ու պատիկ ցաւ չէ, հաւատացէք) քան մը զոնել ու դրկել Չեզի՝ թերեւս այս իսկ նամակիս հետ⁶³: Վահէ-Վահեանը, երանի՜ իրեն, երիտասարդ է: 'Սէր'ը իրեն պէս ու իրեն արդէն բարեկամ, ուրիշ խանդավառ, հոգեշատ եւ տաղանդաւոր որբի (Ա. Անդրէասեան⁶⁴, Անեթիկայէն) մը սէրը բերաւ ինձի ճիշդ այս օրերս ու տաքցուց եւ ուրախացուց զիս:

Յորելեանը քիչ մը քալել սկսաւ. որդշունեցաւ օրը՝ 11 Փետր.: Մեր Հայկը ('Պերպէրեան')⁶⁵ ձեռք առած է քարտուղարութիւնը: Ներքիակ ցուցակով՝ ան 5 գիրք կ'ուզէ Չեզմէ, որոնց փոխարժէքը, ըստ հաշուեցոյցի, պատրաստ է հոս ինձի վճարելու, եթէ կը հաւանիք, առ հաշիւ նոր դրկութիւն 20 'Սէր'երուն:

'Պողիկոսոս'ը⁶⁶ պէտք էր որ աշխարհաբար թարգմանուէր. քանի որ դուք կը համիք կոր՝ ես ալ պիտի համիմ հարկաւ. միայն, ի սէր Աստուծոյ, խստապահանջ եղէք Չեր վանկի տղաներուն, յետոյ երկար բառերուն համար. յիշեցէք "De la musique avant toutes choses"⁶⁷ Վեռլէնի⁶⁸ պատուերը:

Շատ սիրով եւ յարգանքով Չերդ
Վահան Թէքեան

9.

Փարիզ, 2 Փետր. 934

Միրելի Սրբազան,

Ստացայ Չեր 13 Յունվ. բուակիր օրինագիրը. շնորհակալութիւն. միայն կադանդին չէ որ պէտք ունիմ օրինութեան՝ բողոմք «մեծնալը», բայց «զօրանալու» համար, երբ տկարանալու պատճառները կը վիստան: Երախտագիտութեամբ ստացած էի նաեւ Չեր օրացոյցի նուէրը, կարդացած անոր մէջ Չեր «ծոցին տետրակէն» արտագրուած Պարոն-Տէրի⁶⁹ յուսարմատ բանաստեղծութիւնը՝ Վանքի եւ միաբանութեան մասին նոյնքան յուսատու տեղեկութիւններուն հետ: Չեմ նախանձիր չորս գրասեղաններուն (բայց զգոց մը՝ իմինիս

առջեւ՝ պիտի ուզէի միշտ ունենալ...) խորհելով թէ ի՞նչքան օգտակար գործ կը կատարուի անոնց վրայ:

Վերջին մամակս գրեր ու գոցեր էի բայց դեռ գրական եր երբ Ամերիկայէն չա-
րագոյժ հեռագիրը⁷⁰ կարդացի Յրանսերէն թերթին մէջ: Սարսափած ու ընկ-
նուած՝ սիրտ չունեցայ բանալու եւ գոնէ բառով մը զգացումս հոն յայտնելու:
Բայց ամենէն աւելի Չեզի խորհեցայ այդ պահուն՝ թէ՛ անցեալին մէջ եւ թէ
ներկային: Կը հասկնար ի՞նչ: Անցեալը բարեբախտաբար անցած է, իսկ
ներկան՝ գիտի թէ ո՞րքան պիտի յուզեր եւ ցնցեր Չեզ՝ եկեղեցիին ու ազգին
զարմուած այս դաշոյնի հարուածով... ու մարդիկը⁷¹ ամէն ինչ կ'ընեն անկէ ի
վեր, վերքը բաց պահելու, նոր հարուածներու սպառնալիքը զգացնելու հա-
մար: Դարմա՞նը ասոր: Եթէ կաթողիկոսներն ու պատրիարքները համախումբ
բան մը չեն կրնար ընել ժողովուրդը ծառացնելու համար՝ յոսալի չէ որ կրնայ
ուրիշ միջոց մը գտնուիլ ոճիրի եւ քայքայումի շարունակութիւնը արգելող:

Իսկ Պալաքեա՞նը: Ո՛չ, չեմ ուզեր գիտնալ թէ մեր հանրային կարծիքը կը
մարսէ այս գալթակոտորինն ալ⁷²: Ի՞նչ եկեղեցի, ի՞նչ նուիրապետութիւն է
այս՝ որ հանրային կարծիքին պէտք ունի ասանկ պարագայի մը անգամ:
Հանրային կարծի՞քն է որ վարդապետ ու եպիսկոպոս կը ձեռնադրէ: Չեռ-
նադրողը պէտք չէ՞ որ ինքնաբերաբար շարժի՝ իր սխալը դարմանելու, չարի-
քը բառնալու համար: Իսկ եթէ պիտի սպասէ որ Մուշեղին⁷³ պէս այս ալ
ինքնիքները բարեհաճի հեռանալ՝ որպէսզի վերջէն այցի երթայ ու կերտիտում
ընէ հետը, թողէք որ ըսեմ թէ այդ նուիրապետութիւնը ունեցող եկեղեցին ոչինչ
կ'արժէ եւ ի գո՛ւր յոյս կը դնենք անոր վրայ, ի գո՛ւր զայն կը պաշտպանենք:
Պերպլերեան (Հայկ) ստացած է դրկուած գիրքերը: Հաշուելով իրաքանչիւրին
վրայ նշանակուած գինը՝ ան ինձի վճարեց ընդ ամէնը 50 Ֆր., յայտնելով որ
եթէ աւելի պարտական է՝ մնացորդն ալ կը վճարէ: Հաճեցէք, ուրեմն, 20
Մէր՝երու փոխարժեքէն գեղչել այս 50 Ֆր.ը: Պերպլերեան ինքն ալ պիտի գրէ
ուղղակի, բայց յորեւեանով (որ 8 օրէն կը կատարուի) իրապէս շատ զբաղած է
այս օրերս:

Դեռ ոչինչ գիտեմ ընելիքիս մասին: Հաւանական չէ որ կարենամ այս տեղէն
շարժիլ այստեղի միջոցներով: Յետոյ, ինձի բնաւ հաճելի չէ (հասկցէք աւելին)
անդաստան ընելու պէս քաղաքէ քաղաք եւ երկրէ երկրի փոխադրուիլ
յորեւեանի համար: Թերեւս, սակայն, զարման Սուրիա գամ՝ միմիայն կազ-
դուրուելու համար աժան գինով՝ եթէ ատոր ալ կարելիութիւնն ունենամ: Վեր-
ջէն թերեւ Հայաստան երբամ՝ եթէ ուզեն:

Թորգոմեան Հայկին մամակը դրկեցի իրեն՝ քիչ մը ուշ, հասցէն չունի.
վաղուց տեսած չեմ գինը: Չեղլ խոր սիրով եւ յարգանքով
Վահան Թեքեան

10.

Փարիզ 12 Մարտ 1934

Սիրելի Սրբազան,

Չեր շնորհատրական հեռագրէն ետք ստացայ նաեւ 28 Փետր.ի մամակը:
Խոր ու մեծ շնորհակալութիւն. ուրիշ ի՞նչ բառով կրնամ զգացումս յայտնել:

Առի նաեւ 182.40 Ֆր.նոց չէքը, որ աւելնալով նախապէս Պ. Հ. Պերպլերեանի
վճարած 50 Ֆր.ին վրայ՝ կը փակէ 20 օր[ինակ] Մէր՝ի վերջին հաշիւը: Ընոր-
հակալ եմ ասոր համար ալ:

Գալով յորելեանին, ըսե՞մ թէ ըրին ինչ որ կրնային: Թերեւս ոչ: Բայց զանգատիլը վայելուչ չէ: Անելի գէշ՝ Մարտէյի մէջ: Տեսինէն՝ աւելին չէր սպասուեր արդէն իբրեւ կազմակերպական շնորհ, եւ ամէնէն անկեղծ, բոլորամուր Ծիգը հո՛ն եղած էր: Տխուր է գիտնալ՝ ամէն օր քիչ մը աւելի որոշ ու հաստատ կերպով, թէ մարդ չունինք, չի հասկնիր. հասածը կը փափ Ֆրանսայի մէջ: Ընկերային կեանքի քայքայումը կատարեալ է: Կը խօսին ամէն շրջանակի, ամէն կարգի մարդոց համար: Բան մը չեն առած նոր միջավայրէն իբրեւ խելք, իբրեւ տոկոսնութիւն. վրայ տուած են ինչ որ ունէին եւ կը յարմարէր իրենց հին միջավայրին: Եւ ըսել թէ կը պարծենայինք մեր adaptationի⁷⁴ կարողութեամբ...:

Խօսքը մէջերնիս, նիւթական արդիւնքը 16,000 է, որուն 4000ը ծախք եւ 5000ը նախապէս այս ութ ամսուան մէջ կտրուած. կը մնայ 7,000, որով կարելի է ապագայի շատ մը ծրագիրներ շինել...⁷⁵

Անցեալ շաբթու Եգիպտոս երթալու հրաւեր ստացայ ու պատասխանեցի մեր ժումով:

Մարտէյի մէջ հիւանդացայ: Այսօր 15 օրէ ի վեր վերադարձած եմ ու աղէկնալու տեղ՝ գէշցած: Պրոնշիթ, էմորոիտ, անթրիք⁷⁶ միասին: Վերջինը ամէնէն նեղացուցիչն է: Ոչ հաց, ոչ միս, ոչ բանջարեղէն, միայն մաքարոնի եւ բրինձ կ'ուտեն: Ատոնք ալ՝ ոչ պէտք եղածին պէս պատրաստուած, քանի որ պատրաստող չունին: Քօլօլեանը⁷⁷ կը դարձանէ, բայց դեղը օգուտ չըրաւ. ընդհատակը:

'Միոն' ին ալ շատ շնորհակալութիւն. կը հաճիք ուսումն[ական] խորհուրդին եւ Պ. Մխալեանին⁷⁸ տալ ներփակ քարտերս:

Ջերմ սիրով եւ յարգանքով Ձերդ անձնուէր

Վահան Թէքեան

11.

Փարիզ 9 յուլիս 934

Միրելի Սրբազան,

Շատոնց է չենք գրած իրարու. ո՞վ է պարտատէրը, ե՞ս թէ դուք, չեն գիտեր, թէն՝ լայն առումով եւ «ճիշդը մայած», ես պէտք է ըլլամ միշտ, ես եմ անշուշտ:

Այս տողերս (ներեցէք թուրքիս անշնորհքութեան) կ'ընկերացնեմ Տիրան վարդապետի⁷⁹ հօր եղերական մահուան առթիւ իրեն ուղղած ցաւակցական գիրիս: Հաճեցէք, խնդրեմ, զայն իրեն յանձնել: Միջանկեալ՝ զոն եղայ այդ վարդապետը հոս ճանչնալով. խելացի, ողջամիտ, հաւատատու եւ եռանդուն երեցաւ ինձի. կը յուսամ թէ չեն սխալած:

Օշականը engage⁸⁰ ըրեր էք հող եւ լաւ էք ըրեր: Երբ մօտ երկու շաբաթ առաջ Մալեգեան⁸¹ ինձի առաջարկեց անոր պաշտօնը Կիպրոսի մէջ (յետոյ աւելցնելով կորական տեսուչի, վերջն ալ վարժապետանոցի տեսուչի պաշտօնը) առաջին խօսքս եղաւ սա՝- պայմանաւ որ Օշականը նախ ուրիշ տեղ պաշտօնի մը կոչուի: Եւ միտքս Երուսաղէմն էր՝ կը խոստովանին: Ատոր վրայ՝ ըսաւ թէ ինքն ալ Ձեզի գրած է եւ հիմա ալ լսեցի թէ ընդունած էք: Գալով ինձի, կ'երեւակայէք թերեւս որ այդ պայմանով ալ շատ տաք չէի առաջարկին հանդէպ, մանաւանդ որ այնքան շփոթ էր ան: Այդ միջոցին յանկարծ Պուրբէշէն առաջարկուեցաւ տեղւոյն ազգ. վարժարանին տեսութիւնը՝ երեք տարուան համար եւ գոհացուցիչ (ըստ հաւաստման) թոշակով մը:

Շուտափոյր պատասխան պահանջած էին (օղանաով նոյն իսկ), գրեցի բայց տասը օր անցաւ ու դեռ պատասխան չառի⁸²։ Կը տեսնէք որ մէկէն ի մէկ ուսուցիչ ու տեսուչ դարձայ նորէն⁸³, նոյն իսկ Չեռքէ Չեռք խլուած ուսուցիչ մը. պատճառը, գիտեմ եւ գիտէք, հիմերուն հետզհետէ անհետանալն ու նորերու չհասնիլն է միայն։

Կը յուսամ թէ առողջութիւննիդ տեղն է եւ գործերուն հետ այսպէս թէ այնպէս «եօլա կ'երթաք»։ Հոս համ-հոտ չկայ ոչ մէկ բանի մէջ։ Քիչ մըն ալ ասոր համար ուզեցի հեռանալ այս տեղէն։

Չերդ խոր սիրով եւ յարգանքով

Վահան Թէքեան

12.

Փարիզ, 11 Հոկտ. 934

Սիրելի Սրբազան,

Երէկ ստացայ շոգեմաւէն Ձեր գրած մամակը, զոր գրել տուող զգացումին համար շնորհակալ եմ։

Ատկէ 12 ժամ վերջն ալ առի Կիպրոսէն դրկուած *visa*⁸⁴ արտօնագիրը։ Հակառակ որ բանի մը օր առաջ Մալթեանին ըսած էի թէ շատ ուշ է արդէն եւ կը հրաժարիմ Կիպրոսի «ժառոյցներէն» եթէ արտօնագիրը գայ իսկ, Ձեր «յորդո-րական»ին ազդեցութեան տակ գացի եգիպտական հիւպատոսարանը, ուր հագիւ հաճեցան երեք ամսուան համար վերանորոգել ժամանակագանց *laissez-passer*⁸⁵, բայց բրանզիի⁸⁶ *visa* չտուին, *réponse payée*⁸⁷ հեռագիր մը միայն տուին Գահիրէ՝ իմ ծախքովս (118 Ֆր.)։ Պիտի սպասենք 3-4 օր. մեր-ժումի պարագային՝ պիտի ջանանք ուրիշ միջոց մը գտնել։ Լաւագոյն ենթադ-րութեամբ՝ Նոյեմբերի սկիզբը միայն կրնամ Կիպրոս ըլլալ, ինչ որ կը վնասէ թէ՛ գործին եւ թէ ինձի։ Երեք ամիսէ ի վեր որոշուած էր մեկնումս։ Ասիկա՝ եթէ չկամութիւն չէ, աւելի գէշ բան մըն է, *incurie*⁸⁸ է։

Հետեւեալին վրայ՝ Ձեր հոգածու ուշադրութիւնը կը խնդրեմ։

Երէկ, Բարեգործականի գրասենեակը, հանդիպեցայ Կիպրոսէն ելած մալս-կին սանի մը։ Անունը Հայկազ Սիմանեան, ծնողքը պարտիզակցի, ինք տա-րագորութեան մէջ Ըլկըն ծնած, ատեն մը Գահիրէ Ձեր բովը մնացած եւ Գա-լուստեանի⁸⁹ աշակերտած, ունի Չենէ ստորագրուած վկայական մը։ Մէլզոն-եանէն մեկնելէ վերջ՝ ատեն մը Լարնաքայի մէջ եւ վերջէն՝ Մոնթ-Քարլօ լու-սանկարչի բով աշխատելու է եւ ունի լաւ վկայականներ իր գործատէրերէն։ Տարիէ մը ի վեր հոս Փարիզի մէջ գործ փնտռել է ու չէ գտել։ Լաւ տպաւո-րութիւն թողուց թէ՛ իմ եւ թէ Պերպլերեանի⁹⁰ ու Խանճեանի վրայ։ Հաւաստեց՝ որ հակառակ մասնակցած չլլալուն (ատկէ առաջ վարժարանը թողած է եղեր արդէն) երկու տարի առաջուան ըմբոստական դէպքերուն՝ մասնակից ներկայացուել է անոնց, դաշնակցական ուսուցիչ Արսէն Աճեմեանի կողմէ։ Չեզի գրեմ է, բայց պատասխան չէ առել։ Ձեր հոս ներկայութիւնն ալ շատ ուշ լսել է ու յայտնեց թէ եթէ ժամանակին լսէ իսկ՝ պիտի չհամարձակէր դիմելու, կարծելով որ զինք յանցատուր կը նկատէք։ Չերկարեմ, գրասէր եւ քիչ մըն ալ գրող, անկուսակցական, բարեկիթ եւ համակրելի տղայ մը՝ զոր անգործութիւնը հասցուցած է յուսահատութեան դուռը եւ որուն կրնաք ազատարարը ըլլալ կամ հող կանչելով կամ հոս մէկու մը յանձնարարելով որ *անկատարած* եւ *շուտով* գործ մը հայթայթեն իրեն։ Ձեր տուած վկայականին համաձայն թէի տարիքը 18 տար է ըլլայ՝ բայց 20 կ'երեւի. իր հասցէն է՝

Haigaz Sinanian, 29, rue des Abbesses, Paris (18^e):

Իմ կողմես՝ երեկ իրիկուն խօսեցայ բարեկամ լուսանկարչի մը, որ մինչեւ հիմա շրջում՝ խանութ մը գտնելուն պէս պիտի հաստատուի ու խոստացաւ այն ատեն միայն (1-2 ամիսէն) կանչել զայն. մինչ այդ՝ տղան, որ դեռ մաքուր հագուած է եւ մաքուր դէմք մը ունի, կրնայ ընկղմիլ. Չեր միմիայն բարոյական հոգածութիւնն իսկ՝ պիտի ազդէր, եւ լաւ ազդէր, իր վրայ, պիտի վերանորոգէր իր սպառելու մօտ քաջութիւնը: Խնդրեմ երկտող մը գրեցէք իրեն:

Կը յուսամ որ օգտուեցաք Չեր ճամբորդութենէն՝ առողջական տեսակէտով. այլապէս՝ վաճառքն օգուտն ալ անշուշտ պիտի լսուի մօտերս...

Բարեւներ Հ. Եղիշէին⁹¹ եւ Պ. Նուրեանին.

Չերդ յարգանքով եւ սիրով

Վահան Թէքեան

13.

Նիկոսիա, 4 Դեկտ. 934

Սիրելի Սրբազան,

Եկայ վերջապէս: Առողջ եմ: Առ այժմ դժգոհ ալ չեմ: Նոյն իսկ, եթէ զօռ ընեմ, պիտի ըսեմ թէ զոհ եմ:

Եթէ կը հետաքրքրուիք, ըսեմ որ Պ. Կիրակոսեան⁹² ըրաւ լաւագոյն ընդունելութիւնը, Ֆամակոսթայէն սկսեալ ուր եկած էր ընդ առաջ եւ շարունակելով մինչեւ այսօր, կանխաւ հոգացած եւ հոգալով հանգստատնութեան բոլոր կարելի միջոցները եւ աշխատելով մասն գործիս սկզբնաւորութիւնը դիւրացնելու: Չեր շեշտովը եւ Չեր տուած օծութեամբը բառին՝ շնորհակալ եմ:

Ի հարկէ, մինչեւ յարմարիս քիչ մը՝ պիտի նեղուիմ. կեանքի հիմնական շրջումը Փարիզէն Կիպրոս եւ պանդոկէն վարժարան փոխադրութեամբ՝ պիտի ցնցէր ենթական՝ որ լաւ ենթակայ մըն ալ չէ միշտ քայց պիտի ֆանայ ըլլալ:

Գահիրէի մէջ մէկի տեղ երկու շաբաթ անցուցի ստիպեալ. Առաջնորդարանէն ուր զացի երկու անգամ՝ Չեր բացակայութիւնը տարօրինակ թուեցաւ ինծի. զիտնալով հանդերձ որ հոն չէ՝ սրահէն ներս բնագոյարար Չեզ կը փնտռէին աչքերս. հանդիպելով Մամբրէ Եպս.ին⁹³, *réaction*⁹⁴ մը կ'ունենային ինչպէս ծանօթ ընդարձակ գրքի մը համառօտ եւ ժողովրդական տպագրութեան դիմաց:

Այսօր այսքան. օրինեցէք ու զօրացուցէք զիս.

Չերդ սիրով եւ յարգանքներով

Վահան Թէքեան

14.

27 Դեկտ. 934

Նիկոսիա

Սիրելի Սրբազան,

Հաճեցէր ընդունիլ Նոր Տարիի եւ Ս. Ծննդեան առթիւ շնորհատրութիւններս եւ մաղթանքներս: Ինչպէս գիտէք, միշտ այսպէս մարդավարի եղած չեմ: Տեղոյն շնորհն է, կ'ընեայ:

Ուր օրէ ի վեր բաւական տկար եմ. աս ալ տեղին ապաշնորհութիւնը՝ հաւանօրէն. քիչ մըն ալ արդիւնք կեանքի եւ սնունդի փոփոխութեան: Բարեբախ-

տաքար երկու օրէն արձակուրդը կ'սկսի եւ կրնամ քիչ մը կարգ-կանոն դնել
թէ՛ աշխատանքի ու կեանքի ձեւիս եւ թէ մտածումներու մէջ:
Խորին յարգանքով եւ սիրով
Ձերդ
Վահան Թեքեան

15.

Մեղզոնեան Կրթական Հաստատութիւն
Նիկոսիա (Կիպրոս)
18 Յունվ. 935

Ամենապատիւ Տ. Թորգոմ Արքեպս. Գուշակեան

Պատրիարք Ս. Երուսաղէմի

յԵրուսաղէմ

Սիրելի Սրբազան,

Յուզումով կարդացի միաբանութեանդ երեք անդամներէն Տ. Սմբատ Եպս.ի⁹⁵
վախճանման գոյժը: Բաւական հինէն կը ճանչնամ զինք. ժիր եւ գործունեայ
եկեղեցական մըն էր. կարծեմ թէ իր գոյգ պատր[իարքական] փոխանորդու-
թիւնները վարած է խղճմտութեամբ: Հաճեցէք ընդունիլ ցաւակցութիւնս հաս-
տատութեանդ կրած այս դառնաղէտ կորուստին համար:
Ընդհակադրութիւն Ձեր 2 Յնվ. բուսակիր նամակին համար:

Տկարութեանս համար արդարեւ օգտուեցայ ծնունդի արձակուրդէն: Բարե-
բախտաբար այդ արձակուրդները կան. հիմա կը հասկնամ թէ աշակերտնե-
րէն աւելի՝ ուսուցիչներուն համար պէտք եւ նոյն իսկ անհրաժեշտ են անոնք.
չեմ կարծեր որ ոեւէ վարչական պաշտօն այնքան սպառիչ ըլլայ որքան ու-
սուցչականը. մտքի courbature⁹⁶ մը՝ որ կ'ստեղծուի կոր ուղեղդ միշտ դէպի
վար՝ նեղ միջոցի մը մէջ ծռելու ճիգէն: Ուրիշ հին եւ վարժ ուսուցիչներու հա-
մար քերես ճիշդ ըլլայ ասիկա. ինձի՝ ճիշդ է, որովհետեւ այս երրորդ կամ
չորրորդ անգամն է որ փորձը կ'սկսիմ 22 տարուան մէջ եւ հաւանօրէն ուշ է
այլ եւս սպասել որ կորստած ճկունութիւնս վերագտնեմ:

Օշականէն նամակ մը առի եւ պատասխանեցի իսկոյն: Ուրեմն Նարդունիին⁹⁷
Հայ-Բոյժը⁹⁸, լոյս չտեսած արդէն, բան մը բուծեր է եւ միայն ասոր համար
իրեն երախտապարտ եմ. կէս-բժիշկ մը ոչ-բժիշկի մը ճամբան գոցած, արդար
է: Ձգո՛յշ սակայն. եթէ գրագետները, քաջաւերուած մեր մէջ ամէն բան ընելու
համար իրենց գտած բոյլուտութենէն, բժշկութիւն ալ պիտի ընեն, վաղը կրնան
նաեւ կնունք, պատարագ եւ պատրիարքութիւն ալ ընել, ու այն ատե՛ն...
անշուշտ Հայ-Բոյժի ծանուցումէն առաջ տարիամոգած էիք մեր բարեկամը⁹⁹
եւ յորդորած որ գոհանայ իր tensionովը¹⁰⁰ միայն գրադելով. tension artérielle,
tension d'esprit եւ tension de style¹⁰¹... ասոնք՝ առանց դոյզն չարութեան.
ընդհակառակն գորովով, բայց նորէն՝ չիմանա՛յ. *խ* կը տափակցնէ իր
զանգուածին տակ, ինչպէս պիտի ըսեր Մալեգեան... առաջին բառը միայն:
Շահանքն¹⁰² 'Դաւիթ Անյաղը'ը¹⁰³ հին ծրագիր մըն է կարծեմ. եթէ այդ 'Դաւի-
թը իրօք «խելօք» միտք մըն է եւ ոչ թէ խելօք 'Դաւիթ' մը միայն, կ'արժէ որ
Շահանքը քակէ զայն պատող լեզուի ցանցը եւ մեզի ճանչնէ հնութեան մեր
մեծագոյն իմաստասէրը, միեւնոյն ատեն ինքն ալ արժանանալով պատիւի եւ
մրցանակի (Դուրեան):

Իսկ շքեղ քերթումներու գէթ երկուստանակով մը Աստուածաշունչի բարգ-
մանութեան յոբելեանին մասնակցելու¹⁰⁴ Ձեր հրաւերը Սիոնի բարձունքէն եւ

մէջէն՝ չափազանց լուրջ է որպէսզի թեթեօրէն վերաբերուիմ անոր հանդէպ: Նամակը ստացած օրէս իսկ լծուած եմ գործի. երկուտասնեակին առաջինին առաջին չորս տողը գրուեցաւ իսկոյն բայց գրաբար Աստուածաշունչի մը պակասը Չեռքիս տակ՝ թափս կոտրեց: Եթէ կարենամ այդ կամ ուրիշ մը հասցնել ոչ թէ Փետրվարի այլ Մարտի թիւին համար՝ բարեբախտ պիտի ըլլամ. իսկ որպէսզի այդ մէկը յաջորդներ ալ ունենայ՝ հրաշքի պէս բան մը պէտք է պատահի, ինչ որ յուսալի չէ այստեղ:

Պ. Կիրակոսեան ծրագիր մը ունի Ջատկուան արծակուրդին Չեզի այցելելու՝ զիս ալ միասին քաշելով. եթէ հրաւերնիդ տաք ըլլայ չէ չըսեմ թերեւ: Ամբան «արծակուրդը» հաւանօրէն անցընեմ ... Հայաստան՝ ուրկէ ունիմ այդպիսի տաք հրաւեր մը, նոյն իսկ երկու հրաւեր¹⁰⁵. տեսնենք ի՞նչ կ'ըլլայ:

Ընդունեցէք, Սրբազան, խորին եւ սիրալիր յարգանքներս

Վահան Թէքեան

Յ.Գ. (27 Յնվ.)

Այսօր վարժարանին մէջ ընդունեցինք Ե[րուսա]ղէմի անկլիքան Եպ[ի]ս[կոպոս]ը:

16.

Նիկոսիա, 22 Մարտ 935

Սիրելի Սրբազան,

Ձեր 11 Փետր. թուակիրը շնորհակալութեամբ ստացած եմ ատենին:

Երուսաղէմէն մերժուած՝ պահ մը խորհեցայ իմ մասիս Ամթիլիսա ապաստանիլ յառաջիկայ Ջատկին, քանի որ անպատճառ կրօնաբոյր մքնուորտի մը պէտք ունենալ կը թուէր ջերմեռանդութիւնս այդ սուրբ օրերը անցընելու համար: Շահէ Ս., որուն գրած էի այդ փափաքս իր արքութիւնը շնորհատրող նամակիս ծայրը, ողջ ըլլայ, այսօր կը գրէ թէ խոժոռ դէմքերու պիտի չհանդիպիմ հոն: Այսուհանդերձ ճիշդ հիմա, Պ. Կիրակոսեանի հետ տեսակցելէ եւ լսելէ ետք թէ մեր գաղական արծակուրդը ուր օր է ընդ ամէնը, հրաժարեցայ այդ երջանիկ հեռապատկերէն՝ անոր վայելքը յետաձգելով ամբան, եթէ չերթամ Հայաստան, ուրկէ նոր լուր մը չունիմ դեռ:

Ուրիշ աղօտ ծրագիր մը՝ հետեւեալն է. իբրեւ ուխտատուր, ճրագալոյցի երեկոյին ներկայ ըլլալ Ս. Յարութեան տաճարը, հետուն տեսնել Չեզ, յաջորդ օրը այցելել Օշականին եւ Շահանին եւ երեկոյին վերադառնալ Կիպրոս՝ իմ քաղցրիկ բոյնս: Այս պարագային Վանքը զրկուած պիտի ըլլայ, սակայն, այն լիարժեքն դարպասէն գոր պատրաստուած էի իրեն ընծայելու...

Միոն՝ները այժմ սկսայ փնտռել եւ կարդալ: Խմբագրականներուն կը նախանձիմ կոր, «Պողիկոսոս»-ին՝ պիտի նախանձիմ, երբ աւարտի: Օշականը դիւրած ըլլալ կ'երեւիք՝ այդքան շատ եւ մինչեւ իսկ քերթուած գրել տալու համար, ինչ որ դարձեալ նախանձս գրգռեց, բայց ի գուր, որովհետեւ հոս օդը բոլորովին հակաբանաստեղծական ըլլալ կը թուի՝ գոնէ ինձի համար: Ոչ իսկ քերթումսիկ մը՝ գալէս ի վեր: Աւելի չեմ արժեր արծակի համար: Չորութիւն քացարձակ:

«Տրտմանկոտութեանս կծիկը» չեմ քակեր, ինձի կը պահեմ եւ «տեղս ալ ծանր կը նստիմ» մինչեւ տարեշրջանին վերջը: Անկէ անդին չեմ խոստանար: Գնշումը արդէն կապարի չափ *ծանր* է վրաս: Պէտք է թեթեւանալ եւ ոչ թէ աւելի ծանրանամ: Երանի՝ ծանրացողաց...

Մեծ սիրով, խոր յարգանքով եւ Ս. Աջոյդ համբոյրով

Չերդ
Վահան Թեքեան

17.

Մելգոնեան Կրթական Հաստատութիւն

Նիկոսիա (Կիպրոս)

26 Ապրիլ 1935

Ամենապատիւ

Տ. Թորգոմ Արքեպս. Գուշակեան

Պատրիարք Ս. Երուսաղէմի

Երուսաղէմ

Միքելի Սրբազան,

Թոյլ տուէք շնորհատրել Քրիստոսի Ս. Յարութեան տօնը եւ մաղբել որ շատ տարիներ մարմնի եւ սրտի հանգստութեամբ վարէք Չեր բարձր պաշտօնը:

Հաճեցէք ընդունիլ նաեւ ցաւակցութիւնս միաբանութեանդ երեց անդամներէն Մատթէոս Եպս.ի¹⁰⁶ ի Տէր հանգստեան առթիւ:

Ինչպէս գրած էի կանխաւ, վաղը՝ ճրագալոյցի երեկոյին, Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ ներկայ պիտի ըլլամ... հոգով եւ պիտի տեսնեմ Չեզ Չեր պարտականութեան տեղոյն վրայ: Անթիլիասի պատմութիւնը հնարուած էր, ինչպէս ճիշդ գուշակած էք, Չեզ նախանձաբէկ սրտմտութեամբ տոյրելու համար միայն...:

Մեր Չատիկը անցաւ տխուր եւ խռով: Նախորդ օրը, նահատակաց օրուան հանդէտով, այսինքն նորէն սուգով վերջացաւ արձակուրդը: Երէկ վերսկսած էի դասերս, այսօր, ամհանգիստ, սենեակս մնացի:

Խոր յարգանք եւ սիրով մեծաւ ինչպէս միշտ

Չերդ

Վահան Թեքեան

18.

Ամիանթօ (Կիպրոս) 2 Օգոստ. 935

Ամենապատիւ

Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարք Գուշակեան

Երուսաղէմ

Միքելի Սրբազան,

Նազարէթի մէջ եւ շրջակայքը գեղեցիկ գիշեր մը եւ ցերեկ մը անցուցինք: Չորեքշաբթի երեկոյ ժամը 7ին մաւ մտանք. գիշերեցինք արտաքոյ անկողնոյ եւ առաւօտուն երբ կը մօտենայինք Կիպրոսի, զարմացմամբ տեսայ մեր կարգին ճամբորդներուն մէջ Շահէ Եպս.ը¹⁰⁷: Ամիս մը Գերմանիա պիտի անցընէ Ամերիկա մեկնելէ առաջ: Խօսակցեցանք երկու ժամի չափ. Պ. Կիրակոսեանի հետ նոր կը ծանօթանար: Առողջութիւնը լաւ կը թուէր. բայց կը ծխէր բուխերիկի մը պէս:

Կրկին եւ ջերմ շնորհակալութիւններս Չեր պատրիարքական եւ բարեկամական հիւրասիրութեան համար: Յարգանքներ սրբաշնորհ եւ հոգեշնորհ հայրերուն. բարեմեր Օշական եւ Շահան բարեկամաց[:]

Չերդ խորին մեծարանք եւ սիրով

Վահան Թեքեան

Յ.Գ. Այսօր անհանգիստ եմ. ստամոքսի եւ աղեաց ցաւ ու արիւնեբոբիւն. անկողնիս վրայ շտկուեցայ այս երկտողը ընկերացնելու համար Պ. Կիրակոսեանի նամակին:

19.

‘Արեւ’ Օրաթերթ

Քաղաքական եւ Գրական

Գահիրէ, 23 Դեկտ. 1935

Սիրելի Սրբազան Պատրիարք Հայր,

Ներկայիս կը խնդրեմ որ հաճիք ‘Արեւ’ը՝ գոր այնքան ուրիշ առիթներով պատուած էր, պատուել անգամ մը եւս Նոր Տարիի թիւին համար գրութեամբ մը, ստորագրուած՝ եթէ կարելի է՝ Ձեր բուն անունով, եթէ ոչ՝ Նօտար ծածկանունով: Պիտի հրատարակենք բացառիկ թիւ մը, 6 կամ 8 էջ, ու *անհրաժեշտ է* որ ան Ձեզմով բացուի:

Երկրորդ խնդրանք մը. բարութիւնը ունեցէք – ներողամիտ ըլլալով եւ *ընելով* ձեւին համար – յանձնարարելու Օշականին եւ Շահանին որ մէկ-մէկ կարճ կամ միջին երկարութեամբ գրութիւն որկեն վասն նոյն նպատակին: Վստահ եմ որ Ձեր բարձր ու հայրական միջամտութիւնը պիտի յաղթէ իրենց չկամութեան՝ եթէ ունին:

Եւ կը խնդրեմ, այս ամէնուն համար, որ ինծի հասնին ամենափոքր ուշացումով, *ամենամեծ արագութեամբ*: - Կանխայայտ խորին շնորհակալութիւն:

Մեծարանքով եւ սիրով

Ձերդ

Վահան Թէքեան

Յ.Գ. Զանի որ «գրական» է նամակս, արդեօք Պ. Նուրեան Ձեզի ցուցո՞ւց ուտանաւոր մը, որկուած Կիպրոսէն, «Մեռեալ ծով»ուն վրայ, թէ ոչ՝ իրեն ձօնած ըլլալու համար, համեստութիւնը չներեց ցոյց տալու, թէ ոչ՝ այնքան գէշ գտաք որ ինծի խնայելու համար չկարդացուցիք ուրիշներուն: Բայց արդեօք Պ. Նուրեան չստացա՞ւ զայն պարունակող շնորհակալութեան նամակս, բան մը՝ որուն համար պիտի ցաւէի իրօք:

20.

‘Արեւ’ Օրաթերթ

Քաղաքական եւ Գրական

Գահիրէ, 7 Յունվար 1936

Սիրելի Սրբազան,

Նախ շնորհակալութիւն Ձեր Օրացոյցի քերթուածը արտատպելու արտօնութեան եւ նոյն Օրացոյցի նուէրին համար ինծի անձնապէս:

Յետոյ շնորհատրութիւններ եւ բարեմաղբութիւններ Նոր Տարիի եւ Ս. Ծննդեան առթիւ թէ՛ Ձեզի եւ թէ Ձեր մեծ հաստատութեան. առողջութիւն Ձեզի ֆիզիքական եւ Վանքին նիւթական ու բարոյական:

Գալով քերթուածիկին որ Պ. Նուրեանի բով կը գտնուի՝ եթէ կը կարծէք որ կրնայ ‘Սիւն’ի մէջ հրատարակուիլ հաճեցէք այդ պատիւը ընել անոր. ձօնագրութիւնը՝ ինչպէս որ կ’ուզէք:

Չըսէք որ փոսթաճութիւն¹⁰⁸ ընել կուտամ, պարզապէս խնայողութիւն է որ կ’ընեմ խնդրելով որ ներփակ երկու քարդերը Օշականին ու Շահանին հասցնէք. շնորհակալութիւն նախորդ յանձնարարութեանցդ եւ այս յանձնումներ-

րուն համար.- 'Արեւ'ի բացառիկը մեծ բան մը չեղաւ բայց այդքանն ալ ցաւե-
րով ծնաւ...¹⁰⁹

Չերդ խոր յարգանքօք եւ սիրով

Վահան Թէքեան

Յ.Գ.- Ե[րուսա]լէմէն Չեզի տրուած հանրագրութեան մը (168 ստորագրու-
թեամբ) պատճենը ստացայ այսօր՝ հրատարակութեան համար: Ս. Յակոբի
մէջ անգլիացոց իրաւունքներ կուտաք եղեր...: Արդեօք անպատեհ կը գտնէ՞ք
հրատարակութիւնը... իսկ լատինացւոյն հա՞րցը. յարմա՞ր է հետապնդել մեր
ըրած Չեւով, կամ տարբեր կերպով, կամ բնաւ:

Նոյն

21.

Գահիրէ, 28 Դեկտ. 936

Սիրելի Սրբազան,

Կ'աճապարեմ Նոր Տարին եւ Ս. Ծնունդը Չեզի շնորհատրելու եւ այդ առթիւ
ուղղուած պատշաճ մաղբանքները սրտանց ուղղելու Չեզի: Կ'աճապարեմ
որպէսզի ուշ չմնամ, մտածելով՝ գէթ մէկ անգամի համար՝ թէ ուշանալէն
լատագոյն է կանխելը:

Ի՞նչ ըսիք 'Արեւ'ի մէջ 'Սիւն'ի վրայ¹¹⁰ եւ անկէ առաջ Օշականի վրայ¹¹¹
երեւցած յօդուածներուն: Այդ ի՞նչ փորի ցաւ կամ պոչի ցաւ է որ պատճառե-
ր այդտեղ մէկուն՝ որպէսզի իր մէկ կամ միւս կողմը այդպէս գետին քարէ եւ
այդքան ծիծաղելի ու արգահատելի դառնայ: Ջանացեք 'Կոչնակ'ի¹¹²
«Բարձրութեան» հասցենէ 'Սիւն'ը՝ հետեւելով անոր օրինակին եւ տալով
անոր կրօնաբարոյական յօդուածներուն նման «շինիչ» յօդուածներ, որոնցմէ
'Արեւ'ն ալ կուտայ յաճախ՝ Պատ[ուելի] Գոնսիւլեանի ստորագրութեամբ...:
Չմոռնաք նաեւ 'Բազմավէպ'ը¹¹³, իբրեւ հաւաքավայր «պատրաստուած»,
«մասնագէտ» վարդապետներու մտքի արտայայտութիւններուն...:

Գահիրէ իր ընտրութիւնները կատարեց¹¹⁴: Ինչպէս նշմարեցիք՝ ես մէկ քուէ
անգամ չստացայ: Արդէն ընտրող ալ չէի՝ որովհետեւ ոչ որ դիմում ըրաւ ինձի
ազգ. տուրք գանձելու համար եւ Քաղ. Ժողովը մտքէն չանցուց վճարեալ կամ
անվճար carte d'électeur¹¹⁵ մը դրկել անո՞ր որ Եգիպտոսի ազգ. երեսփոխանը,
կաթող[իկոսական] ընտրութեան եւ ազգ[ային] Համագումարի անոր
պատուիրակը, Քաղ[արական] Ժողովի ատենապետը եւ հեղինակի,
խմբագրապետի ու դպրոցի տնօրէնի պէս կարգ մը ուրիշ աննշան բաներ
եղած է ... Չէ՞ք ըսեր կեցցէ՛ հայութիւնը: Սեր մէջ քիչ մը յարգանքի
հանդիպելու համար պէ՛տք է անպատճառ բժիշկ կամ փաստաբան ըլլալ:

Խորին յարգանքով եւ սիրով

Չերդ Վահան Թէքեան

Յ.Գ. Խեղճ Տաճատը թեւ քիչ մը անելի լաւ է ֆիզիքապէս բայց կը տառապի՝
ջանալով ծածկել քովիններէն իր կրած տառապանքը: Եթէ կազդուրիչ եւ
զուարթացուցիչ բանի մը տող գրեք՝ բարիք մը ըրած կ'ըլլաք իրեն:

Նոյն

22.

'Արեւ' Օրաբեր

Քաղաքական եւ Գրական

Գահիրէ, 3 Մարտ 1937

Սիրելի Սրբազան,

Շատ մեծ ցաւով լսեցի Ձեր երկու մամակներէն Օշականի հիւանդութիւնը: Առաջինին վերջին տողերուն բողմած յուսալից տպաւորութիւնը դժբախտաբար փճացուց երկրորդը: Միտ *angine de poitrine*¹¹⁶ է իբր և ոչ *fausse angine*¹¹⁷, չի ներեր, քիչ ատենէն մէկ կամ անելի անգամ կը կրկնուի եւ կը տանի: Ատոր նախագագացումը ունէր ինք *Կիպրոսէն*՝ երբ ինծի կը գրէր Բարիկ իր *tension*ին քիւները ու կը խնդրէր լաւ բժիշկներու կարծիքը: Հակառակ ատոր՝ չարաչար աշխատեցաւ անկէ ի վեր, «տալու» մարմնացով մը, որուն դէմ քանիցս զգուշացուցած եմ զինքը: Երանի՝ թէ *fausse angine* ըլլար ունեցածը, ինչպէս Տիրան Պէյլէրեանին¹¹⁸, որ 5-6 տարիէ ի վեր սրտի ցաւեր ունի եւ երբեմն տագնապներ կ'ունենայ, բայց բժիշկները ի վերջոյ ապահովուցին զինք *fausse angine*ի *diagnostic*ով¹¹⁹: Երեկ պիտի գրէի Օշականին՝ բայց այսօր Ձեր նոր մամակը կարդալէ ետք չեմ գրեր՝ խորհելով թէ կրնայ ընթերցումը եւ յուզումը վնասել իրեն. եթէ այդպէս չէ՝ հաճեցէ իմացնել:

Անցած ըլլայ Ձեզի: Ես ալ այս ձեռք բաական մեղուեցայ եւ դեռ կը մեղուիմ սաստկացած հագովս (հարբուխի հետեւանք) եւ երեսի քերուլտուրով՝ որ անցնելու միտք չունի անցեալ ամառէն ի վեր:

Հակառակ Ձեր «արգելք»ին կը ներփակեմ ոտանաւոր մը¹²⁰. եթէ յարմար է կուտար 'Սիոն'ին, եթէ ոչ՝ պատռեցէք. ատկէ ուրիշ բան մը չունիմ Ձեզի յարմարող:

Ընդհակալութիւն եւ խորին յարգանք ու սէր «վեթերան»էն¹²¹:

Վահան Թէքեան

Այս ոտանաւորը 1925էն ի վեր շատ անգամներ ձեռք առած ու միշտ մէկդի դրած եմ՝ իբրեւ շատ «ընտանեկան». հիմա ալ խիղճս հանդարտ չէ բայց ստիպեցիք. մեղքը Ձեր ճիտը...:

23.

Գահիրէ, 21 Յուլիս 937

Միքելի Սրբազան,

Ստացայ Ձեր 10 Յուլիս թուակիրը. կ'երեւայ քիչ մը ուշ, որովհետեւ չորս օր առաջ միայն ձեռքս հասաւ:

Մահարձանի խնդրոյն համար յայտնեցի Ձեր գրածը ժողովին՝ որ երէկ իրիկուն կը գումարուէր: Տեսան որ ձեռնարկը 'Արեւ'ի կողմէ կատարուած է (այն ատեն ես ինչ չէի) որով յամձնարարեցին ինծի խնդրել Ձեր Սրբազնութենէն, որպէսզի հաճիք Ձեզի եղած դիմումը պաշտօնապէս հաղորդել 'Արեւ'ի վարչութեան, ըստ այնմ այս վերջնոյն դրական պատասխանին համաձայն Ձեր կողմէ տալու համար պէտք եղած արտօնութիւնը տեղույդ նախկին լեզունականներու միութեան: Այս պաշտօնականութիւնը անհրաժեշտ էր՝ յառաջիկային ռեւէ անախորժ ու սրբապիղծ վեճերու տեղի չտալու համար:

Խորապէս շնորհակալ եմ այս ամառ Ձեզի հիւր ըլլալու Ձեր ուղղած հրաւերին համար: Դժբախտաբար սակայն պիտի չկրնամ ընդունիլ՝ արդէն պատրաստուած ըլլալով քանի մը օրէն Լիբանան մեկնիլ՝ ուր պիտի աշխատիմ նոյնքան ժամանակ (2 ամիս) նոր հրատարակուելիք օրաթերք «Զարբօնք»ին¹²², վախճալով հանդերձ որ կրնամ չտոկալ, Պէյրութի տոկալի տարին մէջ, նոր գործի մը պահանջած ծանր յոգնութեան: Ըսին թէ պարտականութիւնս է ատիկա ընել. ընդունեցի՝ մասնատրապէս օգնելու համար անցեալ ամառ Լիբանանի մէջ ճանչցած ու խրախուսած երիտասարդներու:

Օշականին մասին Չեր տուած լուրը ուրախացուց զիս: Կը հաճի՞ք ներփակ երկտողը իրեն յանձնել եթէ մեկնած չէ դեռ եւ եթէ արդէն մեկնած է՝ յառաջիկային Չեր նամակին մէջ դնելով իրեն դրկել:

Երեք թէ չորս ամիս առաջ, Չեր նամակին պատասխանած էի՝ ‘Սիոն’ի համար ռուսամտորով մը միասին¹²³: Հոգ չէ որ ռուսամտորը յարմար նկատած չըլլար հրատարակել, կը յուսամ միայն որ ստացաք նամակս. այլապէս ետ պիտի գար ան եւ չէ եկած:

Շահանին բարեւներ. Չերդ սիրով եւ յարգանքով
Վահան Թէքեան

24.

‘Արեւ’ Օրաթերթ
Քաղաքական եւ Գրական
Գահիրէ, 8 Նոյ. 1937
Սիրելի Սրբազան,

Պէրոյքի մէջ ստացած էի Չեր նամակը: Վերջին շաբաթը ամբողջ հիւանդ պառկելէ վերջ՝ ստիպուեցայ նոյն վիճակին մէջ մեկնիլ որովհետեւ *visa*ս եւ տոմսակիս պայմանաժամը կը լրանար. հոս ալ շաբաթ մը ի վեր տկար էի. այսօր ւաւելի լաւ եմ. կը ցաւիմ որ չկրցայ Երուսաղէմ հանդիպիլ:

Մեր ընկերն ու բարեկամը՝ Ամերիկայէն եկած Պ. Գասպար Մովսէսեան¹²⁴, քանի մը օրէն Սուրիա պիտի այցելէ, անցնելով Պաղեստինէն եւ Երուսաղէմ 2-3 օր մնալով: Ինք ամերիկահպատակ է. երբ այսօր անգլ[իական] հիւպատոսարանը *visa* տուած է Պաղեստինի համար, Պ. Մովսէսեան, ի պատասխան այն հարցին թէ ի՞նչ պիտի ըլլայ իր հասցէն Երուսաղէմի մէջ, տուած է վաճառիլ ամունը: Ինձմէ խնդրեց որ այս պարագան Չեզ հաղորդեմ՝ խնդրելով նաեւ որ հաճիր, ռեւէ հարցման առթիւ, պէտք եղածը պատասխանել: Ես զինք կը ճանչնամ Պոլսէն, եւ նպատատուր կերպով. ինչպէս ըսին, հող պիտի մնայ միայն 2-3 օր եւ ուրիշ բան պիտի չընէ բայց եթէ Ս. Տեղերը այցելել:

Պէրոյքի մէջ ալ ինձմէ խնդրուած էր Չեզի յանձնարարել Պ. Յ. Ասլանեանը (անունը այս է կարծեմ), շրջանաւարտ Ամերիկեան Համալսարանէն եւ այժմ Երուսաղէմի մէջ անգլ. վարժարանի մը ուսուցիչ: Այս յանձնարարութիւնը ներկայացում մըն է միայն. կ’ուզէ որ երբ Չեզի այցելէ՝ զինք օտար չհամարէք քոլորովին:

Մաղթանքներ Չեր կացութեան բարեւաւումին համար: Խոր յարգանքօք եւ սիրով

Վահան Թէքեան

25.

‘Արեւ’ Օրաթերթ
Քաղաքական եւ Գրական
Գահիրէ, 24.12. 1937
Սիրելի Սրբազան,

Խոր ցաւով կարդացի, ‘Յուսաբեր’ի մէջ եւ ոչ ‘Արեւ’ի, Չեր անցուցած արկածը: Անցուցած կ’ըսեմ, հաւատալով որ վախճ ու ցաւ անցած են եւ հետեւանքն ու պատճառած անհանգստութիւնն ալ պիտի անցնին շուտով, այսինքն իրենց ատենին: Ի՞նչ գործ ունէիք Երիթով. պարիսպները վաղուց ինկած չե՞ն արդէն. Տապանակը հո՞ն է միշտ՝ որ այս վտանգալից օրերուն զացեր էք

այնտեղ եւ փորձանք փնտռել...: Եղածը եղած է սակայն, կը մնայ համբերութիւն, համբերութիւն եւ նորէ՛ն համբերութիւն ունենալ, որպէս հակա-Տանթոն¹²⁵, որպէս հայ եւ որպէս եկեղեցական...: Եթէ դուք չէք կրնար՝ պիտի խնդրէի որ հրահանգ տայիք մէկուն ինձի յայտնել թէ ի՞նչպէս էք հիմա եւ ի՞նչ է իրական վիճակը ոտքին.- կը հարցնեն մանաւանդ մտածելով Չեր «շաքար»ին, որուն վրայ կը յուսամ որ ռուս ազդեցութիւն չ'ըներ այս արկածը: Բարեկներ Օշականին եւ Շահանին. Օշականն նամակի մը առնելիքը ունիմ. ի՞նչպէս վերադարձաւ Բարիզէն, շիքցա՞ծ¹²⁶, փոխուա՞ծ արդեօք...: Ընդունեցէք նոր տոմարով Նոր Տարիի մաղթանքներս Չերդ սիրով եւ յարգանքով
Վահան Թէքեան

26.

‘Արեւ’ Օրաթերթ
Քաղաքական եւ Գրական
Գահիրէ, 4 Փետրուար 1938
Սիրելի Սրբազան,

Թէեւ նոր լուր մը չունիմք բայց կը յուսամ որ Չեր ապաքինումը անխափան կը շարունակէ: Հիւանդանո՞ցն էք միշտ թէ վանք վերադարձած էք, այդ ալ չեմ գիտեր: Հարկաւ ցաւ չունիք սակայն եւ կրնաք կարողալ կամ գրել նոյն իսկ, արծակ կամ ոտանատր, յօդուած կամ գիրք: Եթէ այո՝ ատոնք պիտի ըլլան Չեր ոտքին ձեռագիրները...:

Այստեղ Պատ[ուելի] Գօմսիւլեան մը կայ, գոր կը ճանչնաք հաւանօրէն իր ‘Արեւ’ի գրութիւններէն: 8-10 ամիսէ ի վեր, արդէն, հրաժարած է եղեր իր պաշտօնէն՝ իր կէս-համայնքին անկարութեան պատճառաւ, եւ դիմեր է Առաջնորդարան՝ փափաք յայտնելով քահանայ ձեռնադրուելու: Իրմէ ալ, դուրսէն ալ լսեցի որ Քաղ[աքական] Ժողովը, մասնատրարար Պ. Սէֆերեան, համակիր գտնուելի են զաղափարին եւ ինք յուսադրուել է: Բայց հակառակեր են, ու մինչեւ հիմա կը հակառակին եղեր Մամբրէ Եպս. եւ քահանաները, ուրիշ խօսքով՝ Կրօն[ական] Ժողովը: Պ. Գօմսիւլեան (որ այլ եւս պատ[ուելի] չի ստորագրեր) ասկէ առաջ անգամ մը խնդրեց ինձմէ, յետոյ եւս առաւ խնդրանքը, հիմա նորէն կը խնդրէ՝ որ գործը Չեզի յայտնեն, որպէսզի, եթէ կը հաճիք, միջամտութիւն մը ընէք Մամբրէ Եպս.ին մօտ ու ընդունուի դիմումը: Կայ նաեւ սա պարագան, որ Պ. Գօմսիւլեան, ամսէ ամիս սպասելով պատասխանի եւ քարոզչական պաշտօնի համար ուրիշ տեղեր դիմում չընելով՝ մնացած է միութական շատ մեղ վիճակի մէջ, իր կնոջ եւ երկու զաւակներուն հետ որոնք «անսուաղութեան մատնուած են» կ'ըսէ եւ կ'ըսէ թէ շուարած է ընելիքին մասին:

Ադ, ես ըրի ընելիքս. ուրախ պիտի ըլլայի լսելով Չեր դատաստանն ու իրեն տալիք պատասխանս:

Չերդ սիրով եւ մեծարանքով
Վահան Թէքեան

27.

‘Արեւ’ Օրաթերթ
Քաղաքական եւ Գրական
Գահիրէ, 9 Փետրվար 1938
Սիրելի Սրբազան,

Անմիջապես կը պատասխանեն հիմա ստացուած Չեր նամակին, նախ վեցօրեայ – նամակիս ստացումէն վերջ այդչափ միայն կը մնայ – զան(աճ) համբերութիւն մը եւս մաղթելու եւ յետոյ Գօնսիւլեանին մասին Չեր գրածին կատարելապէս համոզուած ըլլալս յայտնելու համար:

Հիմա պիտի ըսեք թէ ի՞նչ փոփոխամտութիւն է սա Թէքէնահինը, հազիւ քանի մը օրուան ընթացքին...: Բայց Չեր յոգնեցուցիչ (Չեզի համար) բացատրութիւններէն առաջ արդէն, եւ ինքս տաք չէի կրօնական պաշտօնեայի մը շապիկ փոխելու պէս եկեղեցի փոխելու այդ առաջարկին՝ նկատելով մանաւանդ անոր սննդական պատճառը: Միւս կողմէ, թեկնածութիւն «զարգացած» ըլլալը բնաւ imposer չէր ըներ ինծի¹²⁷, դատելով իր 'Արեւ'ի յօդուածներէն եւ հրապարակային խօսքերէն: Իսկ իր կողմէ այդ «զարգացումը» մէջբերելով՝ «Մամբրէ Եպս.ը եւ քահանաները չեն ուզեր կոր որովհետեւ կը վախճան թէ շուք կը ձգեն իրենց վրայ» խօսքը գոր քանիցս կրկնեց, ամենագէշ տպաւորութիւն ըրաւ վրաս ու կարծեմ յիշած էի զայն Չեզի, դիտմամբ, որպէսզի ճանչնար անձը:

Նոյնքան գէշ տպաւորութեայ ինծի գրած վերջին նամակին այն քառերէն՝ թէ յոյս տուեր են իրեն եւ հիմա *անօթի մնացած է* որովհետեւ այդ յոյսին վրայ հիմնուելով ուրիշ քարոզչական պաշտօն չէ փնտռած, որով ... պէտք է *coûte que coûte*¹²⁸ հայ եկեղեցիէն ներս մտնէ իբրեւ քահանայ: Չեռնադրութեան մասին չէ խօսած կամ գրած ինծի, իրաւամբ անձեռնհաս նկատելով զիս այդ մասին, երբ կ'երեսայ թէ ինքն ալ ինձմէ ւտելի *verse*¹²⁹ չէ եղեր հարցին մէջ: Կայ միայն կէտ մը. սա՛ թէ Չեզի գրելէս վերջ մէկը հաւաստեց ինծի, որ Մամբրէ Եպս. համամիտ է եղեր զինք ընդունելու, այդպէս ըսեր է, եւ քահանաներն են եղեր միայն հակառակողները: Ասիկա անշուշտ սխալ է, բայց պէտք էր սկիզբէն կտրուկ ըլլալ, յոյս չներշնչել իրեն, Չեզի գրել ւտելի կանուխ եւ հաղորդել իրեն Չեր պատասխանը: Կը թուի թէ մարդը առաւելապէս զոհն է անտանելի Գարեանին, որ մէկ կողմէ՝ իրեն հաւ[ա]րացուցած է թէ հայ եկեղեցին պէտք ունի իրեն եւ գրկաբաց պիտի ընդունի զինք, ու միւս կողմէ՝ *աս ու ան տեսնելով անոնց քաղաքավար խօսքերը իբրեւ հնչում դրամ առած ու անցուցած է պատուելիին*: Այսուհանդերձ, իրաւունք ունի այս վերջինը երբ իր եւ իւրայնոց «անտաղութեան» պատասխանատու կը բռնէ մերիկները, բան մը որուն առջեւ չենք կրնար մարդկօրէն անտարբեր մնալ:

Երկար գրեցի՝ Չեզի ընթերցման նիւթ հայթաթելով տաղտուկնիդ փարատելու համար առաւելապէս, դրդուած Չեր նամակէն: *A propos*¹³⁰, Էօժեն Բարազեանի¹³¹ զոքանչ-մայրը՝ Տիկ. Մսիբեան, անցեալ չաքքո ինկած է Չեզի պէս եւ սրունքը՝ վերէն, կտրած: Բժիշկը ըսեր է որ տեղին եւ յառաջացած տարիքին պատճառաւ կարելի չէ բան մը ընել. անընդհատ կը պռռայ եղեր ցաւէն. կը տեսնէր որ մխիթարութեան մեծ պատճառ ունիք դուք: Չերդ մեծաւ սիրով եւ յարգանքօք

Վահան Թէքէնահ

Յ.Գ. Այս նամակը գրելէս վերջ տեսայ որ 'Արեւ'ի այսօրուան խմբագրականը Գօնսիւլեանի պաշտպանութիւնը կ'ընէ հազիւ քօղարկուած ձեռով եւ մեզի համար շատ անախորժ եղանակաւ մը¹³²: Դժբախտաբար եղածը եղած է. մեղք որ նամակնիդ օր մը առաջ չհասաւ:

‘Արեւ’ Օրաթերթ

Քաղաքական եւ Գրական

Գահիրէ, 13 Ապրիլ 1938

Սիրելի Սրբազան,

Երկու պարտականութիւն, իրարու ներհակ, միասին կը կատարեն:

Նախ կը խնդակցին Չեզի՝ Չեր բուժման եւ հիւանդանոցէն ելքին առիթով: Կը յուսան որ մնացեալ անուժութիւնն ալ շուտով կ’անցնի եւ կրնաք ըստ առաջնոյն զբաղիլ Չեր ամեն կարգի աշխատութիւններով, որոնց մէջ նստիլ-ելլելը, երթալ-գալը իրենց անհրաժեշտ տեղը ունին եւ պիտանի են առողջութեան համար:

Յետոյ կը ցուակցին Վեհ. Տ. Խորեն Կաթողիկոսի¹³³ հանգստեան առթիւ: Ես եւս մեծ ցաւ զգացի թէ՛ անձնապէս ծանօթ ըլլալուս պատճառաւ եւ թէ մտածելով ապագային: Կը մտաբանեմ որ յաջորդութիւնը ամենաքիչ վնասով ապահովուի՝ Աթոռին եւ ազգին համար:

Ներփակը կը խնդրեն որ հաճիք Շահանին յանձնել. շատ-շատոնց է որ լուր չունին ոչ իրեն եւ ոչ Օշականէն. միմակ են. ջանք մըն է ասիկա խօսելու, ուրիշ ոչինչ:

Գրական հանդէսին գործը նոր դժուարութեան մը հանդիպեցաւ. մագ կը մնայ որ վերջնականապէս ետ քաշուին¹³⁴:

Չերդ սիրով եւ յարգանքով

Վահան Թէքեան

Յ.Գ. Հաճնելանը¹³⁵ որ հոս էր քիչ առաջ եւ ուզեց զիտնալ թէ ո՞րի կը գրեն, խնդրեց որ իր որդիական խորին յարգանքները յիշեն Չեզի:

29.

‘Արեւ’ Օրաթերթ

Քաղաքական եւ Գրական

Գահիրէ, 2 Յունիս¹³⁶ 1938

Սիրելի Սրբազան,

Այսօր առի Չեր 30 Յունիս քուակիրը եւ կը փութամ պատասխանել:

Ամերիկայի Սամուէլ Յ. Թումայեանը¹³⁷ տեղւոյն (Նիւ Եորք) Թումայեան լաւ քահանային որդին է, ‘Պայքար’ի աշխատակից եւ ‘Արեւ’ի բոլրակից, կարծեմ դեռ քառական երիտասարդ՝ որ սակայն արագօրէն հասունանալու վրայ է: Ես ալ ստացայ իր հրատարակելիք ‘Ամերիկա[հա]յ Տարեցոյց’ին¹³⁸ համար աշխատակցութեան հրաւեր մը քանի մը օր առաջ:

Գալով Չեր «խորհրդապահօրէն» գրածին՝ կ’երեւայ պէտք զգացած էք այդ խորհուրդը տալ ‘Յուսաբեր’ի վերջին խմբագրականները կարդալով: Եթէ պատասխանեն իսկ անոնց՝ պէտք չունին հարկաւ մարդը փառաբանելու ու պիտի չընէի ատիկա: Ի՞նչ տեսակ են, սակայն, իր մեղքերը, քաղաքակա՞ն թէ ... թեթեւական. ահա՛ թէ ի՞նչ զիս կը հետաքրքրէ ու պիտի խնդրէի որ այդ մասին զիս քիչ մը լուսարանէք:

Առողջ ... չեմ դժբախտաբար. հազիս վրայ աւելցաւ նաեւ այս տարի երգեմա¹³⁹ մը ականջիս (հիմա միսին ալ) ետին, որ նաեւ մէջը անցնելու վրայ է. ունէի արդէն երեսիս եւ գլխուս քերուրտուրը՝ Բարիզի զօնայէն մնացած, որուն

կարծես հետեւանքն է երգեման. շատ կը նեղէ՝ մանաւանդ այս տաքին եւ աշխատանքին մէջ:

Դուք լաւ եք յուսամ. երկուտանի՞ մորէն՝ թէ եռուտանի տակաւին. խռովութիւնները մտահոգիչ են¹⁴⁰. Բերքերը կարդալով կը մտածեմ միշտ մերոնց ու ձերոց որ քաղաքէն կ'անցնին կը դառնան. Շահանն ու Օշականը ո՞ր կը քնակին արդեօք. ո՞ր է Շահանին ընտանիքը. Օշականին առողջութիւնը իրա՞ւ սպառնալից է՝ ինչպէս ինք կը գրէր՝ թէ իր ծանօթ վախկոտութիւնն է միայն:

Միրով եւ յարգանքով

Վահան Թէքեան

30.

Գահիրէ 6 Օգոստոս 1938

Միրելի Սրբազան,

Կը յուսամ որ առողջութիւննիդ լաւ է միշտ եւ շատ չէք ազդուիր տեղոռիզմի դէպքերէն: Առջի օր Տամատին առջեւ ըսի եւ զղջացի՝ որ մեր ամբողջ յեղափոխական գործի շրջանը որով կը պարծենանք, Պաղեստինի մէկ շաբաթը չ'արժեր: Դիշդ է սակայն:

Այս երկտողը կը գրեմ՝ Չեզի յայտնելու համար որ յառաջիկայ ձմեռ որոշած ենք Տամատին յորելեանը տօնել. ատոր համար զրքոյկ մը պիտի հրատարակենք մախսապէս, իսկ զրքոյկին համար խորհեցանք որ դուք իր կենսագրութիւնը առած էք ժամանակին, որ կրնայ շատ օգտակար ըլլալ գրուելիքին¹⁴¹: Խեղճ Տամատը շատ պիտի յոգնէր եւ պիտի չկրնար, արդէն, նոյնը եթէ ուզէինք մորէն պատմել տալ այսօր: Խնդրեմ, կը հաճի՞ք ըսել թէ ո՞ր է այդ կենսագրութիւնը, հո՞ս թէ հող. եթէ հոս է՝ թերեւս կրնանք առնել առաջնորդաբանէն, առանց Չեզի յոգնութիւն տալու. եթէ հող է՝ կրնա՞ք ընդօրինակել տալ եւ որկել ինծի: Կանխաւ մեծ շնորհակալութիւն:

Միշտ սիրալիր բարեկեանք բարեկամ հարց եւ տիարց

Չերդ խորին յարգանքով եւ սիրով

Վահան Թէքեան

Յ.Գ. Ահաւասիկ, 'Սիոն'ին համար, Պոտըլէտէն¹⁴² քարգմանութիւն մը¹⁴³, իբրեւ քերան-փոխ Ժան Էքառի¹⁴⁴...

ԵԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

¹ Մամուլի Մէջ Տպւած եւ Անտիպ Երկեր եւ Նամակներ Վահան Թէքեանէն, Պէյրութ, 1987, էջ 246-247:

² Վահան Թէքեան, *Ամբողջական Երկեր*, Հտր. 3, Գահիրէ, 1949, էջ 41:

³ Եզիպտոսի Հայոց Առաջնորդ Թորգոմ Արք. Գուշակեան Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքական Աթոռը ստանձնելու համար Երուսաղէմ կը ժամանէ 26 Նոյեմբեր 1931ին: Իր պաշտօնը կը հաստատուի Պաղեստինի մէջ անգլիացի Բարձր Զոմիստր Սոր Արքրը Կրինֆիլտ Ռոքքրի պաշտօնատան մէջ ընթերցումովը Դորճ Ե. Բագատրին հաստատագրին, 1 Դեկտեմբեր 1931ին:

⁴ Ամեն բան լաւ է, երբ լաւ կ'աւարտի (Ֆրնս.):

⁵ ... Երբ լաւ կը սկսի (Ֆրնս.):

⁶ Հաւանաբար կապ մը կայ յիշատակեալ տիկնոջ եւ Տիրան Իսկիկեանի միջեւ: Տիրան Իսկիկեան՝ քանաստեղծ եւ արձակագիր Լեւոն Զաւէն Միլոնէանի դասընկերը, Զմիտնիոյ պարսպոսմին հետեւանքով տարուած էր Գորիֆուի որբանոցը եւ հովանաւորեալն էր Թէքեանի: Թէքեան անոր հետ ունեցած է մամակագրական

- կապ եւ զայն նկատած է «գրական շատ լաւ խոր մը» (Միրակարօտ Հոգիներ, Լեւոն Չաւէն Միրանձեանին եւ Վահան Թէքեանին Փոխանակած Նամակները, խմբագրեց եւ ծանօթագրեց Դոկտ. Վաչէ Վազարեան, հրատարակութիւն Կարախիս Լ. Նազարեան Հիմնադրամի, Ուոլթիմ, 1998, էջ 38):
- ⁷ Փրոֆ. Սամեմանի հրատարակած մամակներն կը պարզուի թէ Վահան Թէքեան սկսած է բժշկական խնամքի ենթարկուիլ գէթ 1932ի Յուլիսէն՝ այլի հիւանդութեան եւ առողջական այլ խնդիրներու բերումով: Հետեւաբար՝ ակնարկութիւնը այդպէս կ'աւելնէ:
- ⁸ Ընդարձակ Տարեցոյց Ազգային Հիւանդանոցի. «Անտառին Աստուածամայրը» քանաստեղծութիւնը հրատարակուած է Տարեցոյցին 1933 տարուան 15-16րդ էջերով:
- ⁹ Մեսրոպ Արք. Նարոյեան (1875-1944)՝ որ եղած է Արմաշի Դպրեվանքին վերջին տեսուչը, Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարք ընտրուած էր 1927ին:
- ¹⁰ Գահիրէ, այն վայրը, ուր կը գտնուէր Ազգային Առաջնորդարանը:
- ¹¹ Գահիրէի Գալուստեան Ազգային Վարժարանի 1925ի շրջանաւարտներն, որ յետագային հաստատուած է Փարիզ:
- ¹² Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան (ՌԱԿ) Եգիպտոսի պաշտօնաբերը, որ հրատարակուիլ սկսած էր 1915ին, Թէքեանն ունենալով իբրեւ հիմնադիր-խմբագիր:
- ¹³ Տենց եւ գլխացաւ պատճառով բշտիկատը ցանով մաշկաբորբ: Թէքեանի յետ մահու հրատարակուած չափածոյ գործերուն մէջ կա «Ջօնա» խորագրով երեք վեցակն տողանոց տուններ բաղկացած փորձ մը, որ կը պատկերէ հիւանդութեան հետեւանքները.~ ցաւ՝ սաստիկ լոյսէն, աղմուկ՝ գլխուն մէջ, հակառակ անկէ դուրս պարածուող լուրքեան, դիմային տեսք մը՝ որ սարսափ կը պատճառէ զինք այդ վիճակին մէջ տեսնող մանուկներու:
- ¹⁴ Օճնիկ եւ Շահան Պէրպէրեան եղբայրները 1924ին Գահիրէի մէջ կեանքի կը կոչեն իրենց հօր՝ Ռեթէս Պէրպէրեանի՝ 1876ին Պոլիս հիմնած Պէրպէրեան Վարժարանին համանուն մօր վարժարան մը, որ 1932ին կ'անցնի Թորգոմ Արք. Գուշակեանի պատուակալ մայրապետութեամբ կազմուած մօր խնամակալական մարմնի մը հովանաւորութեամբ՝ ապահովելու համար վարժարանին գոյատեւումը, Պէրպէրեան եղբայրները պահելով տնօրէնի իրենց պաշտօնին վրայ:
- ¹⁵ Պօղոս Նուպար՝ հիմնադիրը Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան (ՀԲԸՄ), ընդառաջելով Եգիպտոսի Հայոց Առաջնորդ Թորգոմ Արք. Գուշակեանի կոչին, Հելիոպոլիս արուարձանին մէջ 1924ին հոգացած էր կառուցումը Նուպարեան Ազգային Վարժարանին: 1932-33՝ տեսչական մարմին մը վարած է դպրոցին վարչական գործերը, իսկ 1933-34ին տեսչութիւնը փոխառուած է Յովսէփ Գույումճեանի, որ նախապէս, 1911էն տնօրէնն էր ՀԲԸՄ Ամեն Վարժապետանոցին, երբ վրայ կը հասնէր Վանի հերոսական ինքնապաշտպանութիւնը:
- ¹⁶ Նախ Հայ Ռամկավար Կուսակցութեան եւ ապա ՌԱԿի Փարիզ հրատարակուող պաշտօնաբերը (1920-1950, ընդմիջումով):
- ¹⁷ 19 Մարտ 1933ին Անրիլիասի ընծայարանին մէջ Շահէ Եպսկ. Գասպարեանի նախագահութեամբ տնի ունեցած է Թէքեանին նովորուած գրական երկերը մը, որուն ընթացքին Սարգիս Ապտալեան ներկայացուցած է քանաստեղծ Թէքեանը: Շահէ Եպսկ. իր փակման խօսքին մէջ արտայայտուած է Թէքեանի բարոյութեան եւ համեստութեան մասին:
- ¹⁸ Շահէ Եպսկ. Գասպարեան (1882-1935)՝ տարիներով Պոսթոնի մէջ, Մ. Նահանգներ, երկուութիւն կատարելէ ետք, Սահակ Ա. Կաթողիկոս Խապայեանի կողմէ 1930ին հրաւիրուած էր պաշտօնավարելու Անրիլիասի նորահաստատ դպրեվանքին մէջ: Մինչ այդ տակաւին ծայրագոյն վարդապետ, եպիսկոպոս ձեռնադրուած էր 1931 Մայիս 24ին: Այդ առիթով Գուշակեան Պատրիարք յատկապէս երուսաղէմն Անրիլիաս գացած էր որպէս ուսուցիչը Շահէ վարդապետի եւ ձեռնադրութեան

ընթացքին կատարած խարտատիպի պաշտօնը: Մահակ Ա. Կաթողիկոս խապայեան կարճ պահ մը ետք իրեն շնորհած էր արքութեան տիտղոս:

¹⁹ Սարգիս Ապտալեան, իր բանաստեղծի եւ գրադատի անունով ծանօթ որպէս Վահէ-Վահեան (1908-1998):

²⁰ Զաւէտ Արք. Տէր Եղիայեան (1868-1947)՝ պատրիարքն էր Թուրքիոյ հայոց երբ Թուրքիոյ օրոտան վարիչները կը գործադրէին Հայոց Տեղապանութիւնը եւ զինք կ'արքայութիւն իրար: 1923ին հրաժարել ետք պատրիարքութենէն, ան գործօն դերակատարութիւն մը պիտի ունենար Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան հիմնադրութեան գծով Կիպրոսի մէջ, իսկ 1932ին կողորդի վիրահատութեան մը հետեւանքով խօսելու կարողութիւնը կորսնցնելով պիտի քաշուէր ազգային-եկեղեցական բեմէն, իր յուշերուն Գահիրէի մէջ հրատարակութեան օրերուն աչքերը փակելու համար Պաղատաւ:

²¹ Իրաւաբան Տեւեմար պէյ Թիւրքիւնեան եղած է անդամ Հայ Տեղափոխական Դաշնակցութեան միմէի իր հրաժարումը անկէ 1927ին, ընթերցանալով կուսակցական վարիչներու որդեգրած ուղղութեան դէմ: Վարած է Գահիրէի մէջ պարսկական հիւպատոսի պաշտօնը եւ տարիներով անդամակցած Թեմական ու Քաղաքական ժողովներուն:

²² Վահան Թէքեանի քառասնամեայ գրական գործունէութիւնը նշելու նպատակով Յօրեւնական Մարմինը կազմուած է 1933 Յունիսին ՀԲԸՄ Փարիզի մատենադարանի սրահին մէջ, պատուոյ նախագահութեամբ Աւետիս Ահարոնեանի, Տիգրան Կամսարականի, Արշակ Չօպանեանի եւ չորս ուրիշներու:

²³ Մեր քերթողագիրը: Վահէ-Վահեան *Միտմ*, 1933ի 9րդ թիւով հատորին մասին պիտի ստորագրէր գրախօսական մը, որմէ հատուածներ պիտի արտատպուէին Թէքեանի գրական գործունէութեան քառասնամեակին նուիրուած գրքոյկին մէջ (տես՝ *Յօրեւնական Վահան Թէքեանի Քառասնամեայ Գրական Գործունէութեան*, հրատարակուած Կեդր. Յանձնախումբին կողմէ, Փարիզ, 1933, էջ 67):

²⁴ Արշակ Չօպանեան (1872-1954)՝ գրագետ, գրադատ, «Ժայ մշակոյթի դեսպան» եւ մասամբ նոցին: Տեղին է նշել թէ ՌԱԿի անդամագրուած երկու գաղափարակիցներուն՝ Չօպանեանի եւ Թէքեանի, յարաբերութիւնները ձգտեալ վիճակ մը ստացած էին Չօպանեանի յօրեւնանի նշման շրջանին, քանի որ Թէքեան կը գտնէր թէ Զմիւռնիոյ աղետն ու իր հետեւանքները դարմանելու հարկին տակ դուրսէն սփիւթ-քահայ հաւաքականութիւններու համար անտեղի ճիգի վատնում մը պիտի ըլլար գաղութ գաղութ կատարելի յօրեւնանի մը կազմակերպում:

²⁵ Փարիզի մէջ Չօպանեանի հրատարակած ազգային, գրական, գեղարուեստական ամսագիրը, որ երկու ընդմիջումներով լոյս տեսած է 1911-1949ին:

²⁶ Վահան Թէքեան, *Մեր*, քերթումներ 1919-1933, Փարիզ, 1933, 132 էջ: *Հոգեք, Հրաշալի Յարութիւն եւ Կէս Գիշերէն Միմէի Արշալոյս* հատորներէն ետք Թէքեանի չորրորդ ժողովածուն:

²⁷ Յովնանեան Պօղոսեան (1889-1972): Ուսումով իրաւաբան, ՌԱԿ գործիչ Պօղոսեանի անունը կապուած կը մնայ զանազան օրաթերթերու եւ պալատերաթերթերու՝ իբրեւ խմբագիր եւ երբեմն ալ հիմնադիր: Պօղոսեան *Արեւի* խմբագրութիւնը վարած է 1932-1938ին որով ընդմիջումներով:

²⁸ ՀԲԸՄը: Թէքեան մօտիկ եղած է Միութեան եւ անոր հիմնադիրներուն, եւ անոր զանազան մարմիններուն աշխատակցելով հանդերձ, անհրաժեշտ պարագային հրապարակաւ քննադատած է անոր վարիչներն ու առաջարկներ ներկայացուցած անոնց, որպէսզի Միութիւնը յարատեւօրէն իր ուշադրութիւնը զանազան պահէ սփիւռքի հայոց ազգային դիմագիծի պահպանման: 18 Հոկտեմբեր 1936ին, Պէլյուքի մէջ Թէքեանի ի պատիւ սարքուած գրական երեկոյթի ընթացքին, քանաստեղծը խօսք առնելով ի միջի այլոց ըսած է. «ՀԲԸՄիւթեան ջերմօրէն փարոզներէն եւ Հիացողներէն մէկն եմ, որու գործունէութեան մասին գրած եմ

որքան զնահատական եռչքան ալ քննադատական յօդուածներ: Սակայն Միութեան բարեկամներուն եւ հակառակորդներուն տարբերութիւնը սա՛ է թէ մենք կ'ուզենք որ Միութիւնը ո՛չ թէ լճանայ, ալ միշտ վերանորոգուի, իր սխալները սրբազրէ աւելի անթիրի կերպով կարենալ ծառայելու համար մեր բազմաշարժար ազգին» (Արեւ, Գահիրէ, 26 Հոկտեմբեր 1936):

²⁹ Վարժութիւն դարձած սովորութիւն (Ֆրնս.):

³⁰ 1923ին Գաբրիէ Լազեանի արտօնատիրութեամբ հիմնուած եւ անոր համախմբագրութեամբ հրատարակուած օրաթերթ:

³¹ 1932ին Ռումանիոյ մայրաքաղաքին մէջ լոյս տեսած եռօրեայ՝ Յակոբ Շ. Սիլուանիի (1890-1973) խմբագրութեամբ:

³² Շաւարշ Միսաքեանի կողմէ 1925ին հիմնադրուած եւ խմբագրուած օրաթերթ: Էինսֆանդի լոռիսինը կը բացատրուի ՀՅԴ-ՌԱԿ պատկանելութիւններով, *Յաւաջը* ըլլալով ՀՅԴի ուղեգիրն էր տեղի թերթ, մինչ թէքեանը ըլլալով ՌԱԿ կեդրոնական ղեմքերէն մին:

³³ Գահիրէ լոյս տեսնող *Յոսաթեր* օրաթերթը պաշտօնական խօսափողն էր ՀՅԴի եւ թէքեան յաճախ խայրոցներու կ'ենթարկուէր անոր խմբագիրներէն ու աշխատակիցներէն իր ազգային-քաղաքական ներհակ կեցուածքներուն համար ... յաճախ փոխադարձեւով այդ խայրոցները: Թերթը չէր վարանած իր խմբագրական սիւնակով թէքեանը խստագոյն անուանարկման ենթարկել, երբ առ 1931ին *Արեւի* մէջ ստորագրած էր իր նշանաւոր յօդուածաշարքը հայեթորդ յարաբերութիւններու մասին, եւ այնուհետեւ ալ շարունակած էր իր խայրոցները, մինչեւ իսկ յանդգնելով թէքեանը արիւնակից ներկայացնել Թալաաթի: Պէտք է նշել թէ թէքեանի պահանջներուն տեղի տալով, *Յոսաթեր* հրապարակած էր լուսաբանութիւն մը, յետոյ կոչելով անարգական վերագրումը (*Մանուկի Մէջ* հատորին «Համակարնի» եւ «Յաւելուած» բաժիններուն մէջ):

³⁴ Ահաւասիկ ակնարկեալ ծանուցումին բովանդակութիւնը. «*Լոյս տեսաւ Վահան Թէքեանի ՍէՐ քերթուածներ (1919-1933): Թէքեանի այս նոր հատորը ունի 130 մեծագիր էջեր եւ կը բովանդակէ 90ի չափ բանաստեղծութիւններ: Գին 12 ֆրանք (վճարումը կանխիկ): Գրավաճառներուն 25 առ 100 զեղչ: Դիմել Հեղինակին՝ 22, Rue Saint Sulpice, Paris (6): Ստանալու համար այս գիրքը դիմել՝ Արշամ Տաթեանի, 29 Բիւ Ֆակկալա, Գահիրէ*»:

³⁵ Չարչարանք (Ֆրնս.):

³⁶ Գրական-հրապարակագրական հակումներու տէր Գեղամ Ֆեմերեան (1903-1986), որ կը վայելէր սրտակցութիւնը Շահան Շահնուրի, յետագային պահ մը պիտի վարէր Փարիզի *Ապագայ* թերթին խմբագրութիւնը: Եղած է անդամ թէքեանի յորելեանին նշման Կեդրոնական Յանձնաժողովին:

³⁷ Երուանդ Տէր Անդրեասեան (1865-1945)՝ քանատը, հրապարակագիր եւ թարգմանիչ: Վարած է խմբագրութիւնը զանազան թերթերու: Ինք է առաջին հայացնողը Ֆրանց Վերթիի *Միտա Լերան Ժառատուն Օրերը* հանրածանօթ գործին:

³⁸ Արամ Անտոնեան (1885-1952)՝ եղած է մեղուաբան աշխատող մը եւ իր լուսնային քննած հայ արձակին, երգիծագրութեան, դասագիրքերու պատրաստութեան, հրապարակագրութեան, քանասիրութեան եւ պատմագրութեան, վերջին պարագային յատկապէս հակելով Հայկական Յեղասպանութեան վերաբերող նիւթերու վրայ: Վարած է Փարիզի Նուպարեան Մատենադարանի տնօրէնութիւնը:

³⁹ Բիւնիպեօն եւ գիտարար Առաքել Չաքրեան (1885-1954): Ի դէպ, տեղին է նշել թէ 1934ի Փետրուար 11ին Փարիզի մէջ տեղի ունեցած թէքեանի յորելեանի հանդիսութեան ընթացքին Չաքրեան ինք ընթերցած է այդ առիթով ստացուած ուղերձներն ու շնորհատրական հեռագիրները, Յորելեանական Կեդրոնական Յանձնաժողովի ատենադպիրի հանգամանքով:

⁴⁰ Փարիզի հարաարեւմտեան արտարձաններէն մին:

⁴¹ Վարձու յարկաբաժին (ֆրնս.):

⁴² Գեորգ Աբուլեան (1856-1933)՝ պատմաբանասիրական յօդուածներու հեղինակ եւ կրթական մշակ. հիմնական դերակատարութիւն ունեցած է Կարնոյ Սանասարեան Վարժարանի հիմնադրութեան մէջ, ուր եւ պաշտօնավարած է մինչեւ 1912:

⁴³ Հրամտ Սամուէլ (1891-1977)՝ գրավաճառ եւ հրապարակագիր, տերը՝ Փարիզի Արեւելեան Գրատան:

⁴⁴ Միրան Տամատեան (1863-1945)՝ յեղափոխական եւ կուսակցական գործիչ, ուսուցիչ, հեղինակ յեղափոխաշունչ երգերու: Կիլիկիոյ ակնբարք մը տեսած անկախութեան հռչակման դարբիններէն եւ առաջին ու վերջին վարչապետն անոր: Թէքեանի մահուան առիթով ձեռնարկած է յօդուածաշարքի մը *Արեւի մէջ*, բայց վերահաս մահը ընդհատած է զայն:

⁴⁵ Վճարագիր (ֆրնս.):

⁴⁶ Այնարկութիւն բանաստեղծ Ալեք Գլըճեանի (տե՛ս՝ *Վահան Թէքեան Նամականի*, կազմեց, խմբագրեց եւ ծանօթագրեց Աւետիս Գ. Սանճեան, Հրատ. Թէքեան Մշակութային Միութեան, Լոս Անճելըս, 1983, էջ 353-354):

⁴⁷ Ազգային վիճակահանութենէն (ֆրնս.):

⁴⁸ Իրերայաջորդ թուաշարք (ֆրնս.):

⁴⁹ 16 Հոկտեմբեր 1933 թուակիր մամակը, որ լոյս տեսած է Թէքեանի քառասնամեայ գրական գործունեութեան յօբելեանական գրքոյկին Ցէն 10րդ էջերով, ուղղուած է Լեւոն Կիւմիւշկերտեանի՝ ատենապետ Յօբելեանի Կեդրոնական Յանձնաժողովին, յատկապէս շեշտելով Թէքեանի *«պարկեշտ եւ ազնիւ մարդու նկարագիրը»*, որպէս տիրական գիծ, որ իր դրսեւորումը գտած է գրագէտին, հրապարակագրին, ուսուցչին, գործիչին եւ ազգային դէմքին գործունեութեան մէջ:

⁵⁰ Յակոբ Օշական կամ Քիւֆեճեան (1883-1948)՝ արեւմտահայ գրաքննադատութեան տիրական դէմքը:

⁵¹ Օշական Յօբելեանական Յանձնախումբին դրկած է Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան մէջ Թէքեանի մասին իր ներկայացուցած դասը, որմէ հատուած մը լոյս տեսած է վերոյիշեալ գրքոյկին 11-15 էջերով:

⁵² Օշական, տեր իր խոստումին, ընդլայնած է զայն եւ ընդլայնուած աշխատութիւնը ներկայացուցած՝ Դուրեան Մրցանակին: Գրագետ Միքայէլ Ս. Կիւրճեան, քննելով ձեռագիրը, զայն արժանի նկատած է մրցանակին եւ Թարգմանչաց Տօնին առիթով Թորգոմ պատրիարք Գուշակեանի կողմէ իրապէս աշխատութիւնը յայտարարուած է երկամեայ մրցանակին 1936 տարուան 4 մրցանակակիրներէն մէկը: Ուսումնասիրութիւնը ցարդ կը մնայ անգտանելի: Յօբելեանական գրքոյկին մէջ օգտագործուած դասը - իր ամբողջութեամբ - մեր կողմէ հրատարակուած է 1985ին (Յակոբ Օշական, *Վահան Թէքեան*, Պէյրութ, 1985, Հրատ. ՀՐԸՄիութեան Վահրամ Ապտալեան Հիմնադրամի): Կորուսեալ ուսումնասիրութեան մասին մանրամասնութիւններու համար տեսնել յիշեալ գործին 15-22 եւ 121-129 էջերը:

⁵³ Վաւերագրեր (ֆրնս.):

⁵⁴ Գրիգորիս Եպս. Պալաքեան կամ Պալազեան (1879-1934)՝ հանրածանօթ իր *Հայ Գողգոթան* գործով, 1925ին Գեորգ Ե. Կարողիկոսին կողմէ նշանակուած էր հայրապետական պատուիրակ Երուսալայի հայոց: *«Երկու տարի հոր Պալաքեան ձեռն-թափ ըլլալով գործէ թաշուր էր եւ ինքնագլուխ կերպով, առանց Մայր Աթոռի հաւանութեան, Մարտիրոյ առաջնորդ կարգեր էր ինքզինք, այդ պաշտօնին վրայ մնալով մինչեւ 1834, երբ դաշնակցական կուսակցութեան համակիրներ ստիպող էին հրաժարեցնել զինք իր պաշտօնէն»* (Ջաւէն Ա. Քինյ. Արզումանեան, *Ազգապատմութիւն*, հատոր, Բ. գիրք (1930-1955), Նիւ Եորք, Ս. Վարդան Մատենաշար, 1997, էջ 75): Թէքեան յստակօրէն վերապահութիւն մը ունի Պալաքեանի անձին ու նկարագրին

- նկատմամբ: Կը բուի թէ Թէքէնան ի մտի ունի «պալա» արաքերէն բառը, որ աղէտ կամ փորձանք կը նշանակէ:
- ⁵⁵ Բաբգէն Արոտակից Կաթողիկոս Կիլիկեան (1868-1936):
- ⁵⁶ Մետրապ ժամկոչեան (1881-1935)՝ որպէս հոգեբան վկայուած է Ոստրի Զարք Համալսարանէն, Միացեալ Նահանգներ, 1914ին պահ մը վարած է խմբագրութիւնը Հայ Սահմանադրական Ռամկավար Կուսակցութեան *Ազգ* թերթին, 1914-1917 եղած է տնօրէնը Աղեքսանդրիոյ Պօղոսեան Ազգային Վարժարանին, ապա ազգային եւ կրթական պաշտօններով ղեկեղած է Ատանայէն մինչեւ Կիպրոս, Երուսաղէմ, Դամասկոս եւ Պէյրութ, ուր եւ մահացած է:
- ⁵⁷ Յարութիւն կամ Արթին Ամիրա Պեգեմեան (1771-1834)՝ վարած է Օսմանեան Կայսրութեան Պալատական Գանձի վերատեսչութիւնը եւ նկատուած իր ժամանակի կարեւորագոյն ազգային բարերարներէն մին: Իր նուիրատուութեամբ է որ 1834ին կեանքի կոչուած է Պոլսոյ Ս. Փրկիչ Ազգային Հիւանդանոցը, որ կը գործէ մինչեւ այսօր: Հոմանիշ դարձած է բարեգործութեան:
- ⁵⁸ Մամկոյ հաղորդագրութիւն մը կը յայտնէ թէ Երուանդ եպիսկոպոս Փերտահեմեան իբրեւ «Կաթողիկոսական Բնիկ» մեկնած է Լիոն՝ թեմին կազմակերպութեամբ զբաղելու համար: Ընդ այս շրջանին Երուանդ Եպս. ընտրուած էր Պուլկարիոյ Հայոց Առաջնորդական Տեղապահ:
- ⁵⁹ Առաքելութիւն (արեւելահայոց կողմէ գործածուող օտարաբանութիւն):
- ⁶⁰ 1932ին Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան որպէս պաշտօնական հրատարակութիւն Բաբգէն Արոտակից Կաթողիկոսի խմբագրութեամբ հրատարակուիլ սկսած պարբերութիւնները: Չեռքի տակ չունենալով հատաբաժն, չկրցանք ստուգել թէ ակնարկութիւն ինչի եւ որո՞ւ կը վերաբերի ստուգիւ:
- ⁶¹ Սահակ Ա. Խապայեան կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ (1849-1939): Ինք էր որ տեղահանեալ կիլիկեալութեան հետ տեղահանեալ Կիլիկեան Արքեպիսկոպոս Կաթողիկոսի աշխատանքին լծուեցաւ մալի Հալէպ եւ ապա Անթիպատ, Լիբանան:
- ⁶² Դաշնակցութեան կողմէ հնչակեան Միւրան Աղապարեանի սպանութեան վաղորդանքին, Պէյրութի ֆրանսատա *L'Orient* օրաթերթը իր 20 Հոկտեմբեր 1933ի թիւով հայ ընթերցողները հրաւիրեւ էր պատասխանելու հարցարանի մը՝ ի միջի այլոց շօշափելով այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք էին միջհայկական կուսակցական յարաբերութիւնները եւ հայոց ընթացքը զիրենք հիւրընկալած երկիրներու՝ ի մասնաւորի Սուրիոյ եւ Լիբանանի հանդէպ: Տաճատեանի պատասխանները *L'Orient* հրատարակեւ է իր 4 եւ 8 Նոյեմբերի թիւերով: Այդ պատասխանները *Արեւ* թարգմանաբար տուեւ է 4 Դեկտեմբերի եւ յաջորդող երեք թիւերով «Հարցարան Սը Սուրիոյ Հայութեան Մասին Եւ Պ. Ս. Տաճատեանի Պատասխանը» խորագրով: Հոն Տաճատեան կ'ընդգծէ թէ թերթը սխալ մը թոյլ տուած է հայկական պարագան նոյնացնելով հրեականին, եւ յստակացնելու ետք թէ հայերը ունեցած են եւ ունին հայրենիք մը, կ'աւելցնէ. «Հայերը ազգային ոչ մէկ պահանջք ունին այն երկիրներուն մէջ, որոնք իրենց հայրենիքէն դուրս կը մնան եւ ուր հիւրընկալուած են»:
- ⁶³ Կը բուի թէ «Մահուան» խորագիրը կրող բանաստեղծութիւնը, որ լոյս տեսած է Միոմի 1934ի Փետրուարի թիւով (Էջ 44), Թէքէնանը յաջողած է դրկել այս մասնակին հետ:
- ⁶⁴ Արձակագիր, հրապարակագիր, խմբագիր եւ կուսակցական գործիչ Անդրանիկ Անդրեասեան (1909-1996)՝ գանազան առիթներով հրապարակաւ անդրադարձած է գաղափարակից Թէքէնանի գրականութեան, զգացնելով իր սերը հանդէպ քերթողին ու անոր գործին:
- ⁶⁵ Հայկ Պէրպլեան (1887-1978)՝ քանատ, հրատարակիչ խմբագիր *Revue des Études Arméniennes* հանդէսին: Վարած է Հայ Ազգային Պատուիրակութեան քարտուղարի պաշտօնն ու մօտէն գործակցած Պօղոս Նուպարի եւ ՀԲԸՄի ղեկավար մարմիններուն հետ:

- ⁶⁶ Սուրբ Պողիկտոս Մելիտինացի (մահ. 259ին), ըստ քրիստոնեական աւանդութեան, եղած է Վալերիանոս կայսեր օրով հռովմեական քանակի սպայ եւ նահատակուած Պատմական Հայաստանի Մելիտինէ քաղաքին մէջ: Փիեր Քորնէշ, ներշնչուած նահատակին կեանքի պատմութենէն, 1642ին գրած է իր *Պողիկտոս ողբերգութիւնը*, զոր 1878ին Շարլ Կուսօ վերածած է օփերայի: Օշական թորգոմ Արք. Գուշակեանի քարգմանութիւնը կը նկատէ *«Հրեղ իրադործում»* եւ կը գտնէ թէ ան յաջողած է մնալ տաւերական երկ (Յ. Օշական, *Համապատկեր Արեւմտահայ Գրականութեան, Եօթներորդ Հատոր, Արուեստագէտ Սերունդ, Հրատ. Կարողիկոսութեան Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, Անթիլիաս, Լիբանան, 1979, էջ 51-52*):
- ⁶⁷ Փոլ Վերլէնի «Արուեստ Զերբողական» բանաստեղծութեան առաջին տողը, որ կը նշանակէ՝ երաժշտութիւնը ամէն բանէ առաջ: Թէքեան կը բաժնէր Վերլէնի հաստատմբը:
- ⁶⁸ Փոլ Վերլէն (1844-1896)՝ հիմնադիրներէն՝ ֆրանսական բանաստեղծութեան խորհրդապաշտ հոսանքին: Թէքեան հայացուցած է անոր քերթումներէն մի քանին (Վահան Թէքեան, *Ամբողջական Երկեր, Հատոր 5, Ուսանաւոր Թարգմանութիւններ, Գահիրէ, անթուակիր, էջ 105-112*):
- ⁶⁹ Գրիգոր Պարոն-Տէր, ծագումով գանձակեցի, վարած է Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութիւնը 1613-1645ին: Ընդդիմ անոր նախաձեռնութիւններուն եւ հետապնդումներուն, պատրիարքութիւնը ոչ միայն կըցած է ձեռքազատիլ իր պարտքերէն, այլեւ՝ ընդարձակուիլ նոր կալուածներու ձեռք բերումով:
- ⁷⁰ Անճարկութիւն հեռագրալուրին, որ կը տեղեկացնէր ամերիկահայոց առաջնորդ Ղեւոնդ Արք. Դուրեանի դաշունահարութեամբ սպանութիւնը Նիւ Եորքի Ս. Խաչ Եկեղեցւոյ մէջ, պատարագի ընթացքին, 24 Դեկտեմբեր 1933ին: Եղեռնագործութիւնը հետեւած էր ՀՅԴ մամուլին մէջ եռագոյն դրօշին հանդէպ Դուրեան Արք.ի բռնած կեցուածքը դատապարտող կրթութեամբ տողերու, եւ հետաքննութիւնները յանգեցուցած էին այն եզրակացութեան, թէ Դաշնակցութիւնն էր կազմակերպիչը Ամերիկայի մէջ Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ պառակտած դէպքին:
- ⁷¹ Այսինքն դաշնակցականները:
- ⁷² Կարելի չեղաւ ստուգել Թէքեանը մնացած պոթերկումի մղած գայթակղութեան իսկուրքիւնը:
- ⁷³ Մուշեղ Սերոբեան (1869-1951)՝ եղած է քաւական խիզախ եւ սակայն խնդրալարոյց եկեղեցական եւ կուսակցական գործիչ մը: Իր եկեղեցական ծառայութիւնը աւարտած է կարգաթողութեամբ: Ջրաղած է հրապարակագրութեամբ եւ հեղինակած՝ հասարակական-պատմական քովանդակութեամբ զիրքեր:
- ⁷⁴ Յարմարելու (ֆրնս.):
- ⁷⁵ Հետաքրքրական է զիտնալ թէ *Նոր Լուրի* Փարիզի աշխատակիցը բերքի ընթերցողներուն տեղեկացուցած է թէ յօրեւեանէն գոյացած է 25,000 ֆրանք (*Արեւ, Գահիրէ, 24 Փետրուար 1934, ա. էջ*):
- ⁷⁶ Յնգղատապ, բուքք, աղետապ (ֆրնս.):
- ⁷⁷ Պօղոս Քօլօյեան (1870-1949)՝ ընկերային եւ առողջապահական հարցեր արծարծող յօդուածներ տարածող է հայ թէ ֆրանսական մամուլի մէջ: Եղած է անդամ ՀԲԸՄ Կեդրոնական Վարչական Ժողովին եւ կարճատեւ շրջան մը գործած է որպէս Միութեան նախագահի պաշտօնակատար:
- ⁷⁸ Գրիգոր Մխայեան (1867-1937)՝ երբեմնի տեսուչ Գահիրէի Գալուստեան Ազգային Վարժարանի եւ ապա տեսուչ Երուսաղէմի Ժառանգատարաց Վարժարանին:
- ⁷⁹ Տիրան Արք. Ներսիսեան (1904-1989)՝ տեսուչն էր Ժառանգատարաց Վարժարանին: Անկի ուշ, ան վարած է առաջնորդութիւնը Ամերիկայի Հայոց Արեւելեան Թեմին, իսկ 1957ին ընտրուած է Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարք, բայց ընտրութիւնը վանքացուցած չլլալով պատկան իշխանութիւններու կողմէ, վերադարձած է Մ. Նահանգներ ու լծուած հոգեւորականներու պատրաստութեան աշխատանքին:

⁸⁰ Գործի լծել (ֆրնս.):

⁸¹ Վահան Մալեզեան (1871-1966)՝ մասնագիտութեամբ իրաւաբան, գրական հակումով բանաստեղծ, քայքայ ամէն բանէ վեր ծանօթ իբրեւ երկարամեայ տնօրէնը ՀԲԸՄի եւ գլխաւոր սատարողներէն մին անոր տարածման ու հզօրացման:

⁸² Տեղին պիտի ըլլայ նշել թէ Օճնիկ Պէրպէրեան հրապարտած է ստանձնելու տեսչութիւնը Պուրթէի Ազալիին Վարժարանին, երբ Գահիրէի մէջ արդէ կը փակուէր Պէրպէրեան Վարժարանն ու Շահան Պէրպէրեանն ալ կը մեկնէր Երուսաղէմ՝ ուսուցչական պաշտօնով:

⁸³ Թէքեան 1913ին ուսուցչական պաշտօն ստանձնած էր Պուլտյ Պէրպէրեան Վարժարանին մէջ, քայքայ հազիւ երկու դաս տուած, ուղեւորուած էր Կեսարիա՝ իբրեւ տեսուչ Ս. Կարապետ Վանքի վարժարանին, իսկ 1922ին կոչուած էր Պուլտյ Ազգային Կեդրոնական Վարժարանի տնօրէնութեան պաշտօնին: Պաշտօն, զոր պիտի վարէր շատ կարճ պահ մը միայն, Ջմիտնիոյ աղետի շրջանին հարկադրուելով ինտանալ Պոլսէն: Վերջնականապէս ինտանալէ ետք Պոլսէն, Թէքեան ինքնական պիտի լծուէր հայ որբերու, ներառեալ՝ Կեդրոնականի իր աշակերտներուն, հոգատարութեան աշխատանքին:

⁸⁴ Ճամբորդական արտօնագիր (ֆրնս.):

⁸⁵ Ոչ-հպատակի մը տունալ երկրէ մը ուրիշ երկիր ճամբորդելը թոյլատրող փաստաթուղթ (ֆրնս.):

⁸⁶ Տարանցիկ (ֆրնս.):

⁸⁷ Վճարովի պատասխան (ֆրնս.):

⁸⁸ Անհոգութիւն (ֆրնս.):

⁸⁹ Գահիրէի Գալուստեան Ազգային Վարժարանը հիմնուած է Կարապետ աղա Գալուստեանի նուիրատուութեամբ 1854ին, գործելով Խորենեան անուան տակ մինչեւ 1897 եւ ընդգրկելով 1828ին հիմնուած Եղիազարեան Դպրատան աշակերտները: 1907ին վարժարանը անփոփոխուած է Պօղոս Նուպար փաշայի ծախքով շինուած նոր դպրոցաշէնքի մը մէջ, միշտ Գահիրէ՝ նախկինէն տարբեր թաղամաս մը:

⁹⁰ Հայկ Պէրպէրեան, ծանօթագրուած նախապէս:

⁹¹ Յետագային Եղիշէ Պատրիարք Տէրութեան (1910-1990): Իր բանաստեղծական շնորհներուն համար զանազաններէ գնահատուած, ան պատասխանատու կը նկատուի Թէքեանի կեանքին եւ գործին նուիրում: Օշականի նախապէս ակնարկեալ ուսումնասիրութեան կորուստին համար:

⁹² Գրիգոր Կիրակոսեան (1888-1974)՝ կրթական մշակ, բարգմանիչ եւ միութեանական գործիչ, որ Մալեզեանի մահէն ետք վարած է ՀԲԸՄի Ընդհանուր Տնօրէնի պաշտօնը:

⁹³ Մամբրէ Եպս. Սիրունեան, յետագային առաջնորդ, Թորգոմ Արք. Գուշակեանի պատրիարքացումէն ետք կը վարէր Եգիպտոսի Հայոց Առաջնորդական Փոխանորդի պաշտօնը:

⁹⁴ Հակազդեցութիւն (ֆրնս.):

⁹⁵ Մմբատ Եպս. Գազազեան (1875-1935)՝ վարած է Պուլտյ Պատրիարքութեան փոխանորդութիւնը Ջաւէն Տէր Եղիայեան եւ Մեսրոպ Նարոյեան պատրիարքներու օրով: Նկատուած է պարտաճանաչ ու պարկեշտ հոգեւորական:

⁹⁶ Թերութիւն (ֆրնս.):

⁹⁷ Շաւարշ Նարդունի (Ալվազեան) (1898-1968)՝ բժիշկ եւ արձակագիր: Նարդունի-Թէքեան յարաբերութիւնը չէ եղած սիրալիւր եւ իր դրսեւորումը գտած է ատենին մամուլոյ մէջ (*Մամուլի Մէջ*, էջ 311-322):

⁹⁸ Նարդունի Հայ-Քոյժ բժշկական-ժողովրդական ամսագիրը հիմնած է 1934ին եւ հրատարակած մինչեւ 1967:

⁹⁹ Յակոբ Օշականը:

¹⁰⁰ Դնշում (ֆրնս.):

¹⁰¹ Երակային ճնշում, հոգեկան ճնշում եւ ոճական ճնշում (Ֆրեյս.):

¹⁰² Շահան Պերպլերեան (1891-1956)՝ բազմակողմանի շնորհներով էր օժտուած իբրեւ մանկավարժ, երաժշտագետ, հոգեբան եւ իմաստասէր: Եղանակատարած է թէքէ-եանէն բանաստեղծութիւններ, որոնք 1981ին հրատարակուած են Նիւ Եորքի մէջ «Եօթը Երգեր Թէքէեանէն» խորագրով: Իր մտքի հարուստ ժառանգին մեծ մասը հատորով յոյսին բերուած է յետմահու:

¹⁰³ Դաւիթ Անյադը Ներգիհնացի (Ե.-Ձ. դարեր)՝ եղած է նոր պղատոնեան աղեքսանդրեան դպրոցի ուղղութեան ամենափայլուն հետետողներէն մին եւ «Անյադը» պատուանուն արժանացած է հրապարակային վեճերու մէջ իր առաւելութիւններուն համար: Իր երկերուն մէկ մասը գրած է յունարէնով եւ հիմնական դերակատարութիւն մը ունեցած է հայ իմաստասիրական-տրամաբանական միտքի ծնաւորման ու զարգացման մէջ:

¹⁰⁴ Թորգոմ Պատրիարքի առաջարկը առիթ պիտի դառնար որ թէքէեան բողոքին յանձնէր *Սատուածաշունչի* բարգմանութեան 1500ամեակին առթիւ գրուած երեք բերրուած՝ «Ազնուաբոյր», «Ամբոց» եւ «Ս. Սահակ» (Վահան Թէքէեան, *Հայերգութիւն եւ Այլ Զերբուածներ (Տպագրեալ Եւ Անտիպ)*, Գահիրէ, Տպագր. «ԱՐԵՒԻ», 1943, էջ 118-120:

¹⁰⁵ Թէքէեան Հայաստան հաստատուելու հրաւերներ ստացած էր գրագիտուհի Զապէլ Եսայեանէն «պաշտօնականի մօտ ձեռով մը» (*Արեւմտահայ Գրողների Նամակների, Գիրք VI, Պրակ I*, կազմեց եւ ծանօթագրեց Գոհար Ազնաւորեան, Երեւան, Երեւանի Համալսարանի Հրատ., 1972, էջ 343) եւ թերեւ ալ Հայաստան այցելած ու վերադարձած ռամկավար ազատական ղեկավար դէմը Հրաչ Երուանդէն («Վահան Թէքէեան Նամակների, էջ 390):

¹⁰⁶ Մատթէոս Եպս. Գայրգճեան (1861-1935)՝ որ մահուան պահուն վանքին ամենատարեց միաբանն էր, առաւելաբար զբաղած է տեսչական, ելեւմտական եւ կալուածային հարցերով: Եղած է անդամ միաբանութեան Տնօրէն Ժողովին ու տարիներով վարած ատենապետութիւնը Սիարբանակեան Ընդհանուր Ժողովին:

¹⁰⁷ Շահէ Գաապարեան, արդէն արքեպիսկոպոս, Լիբանանէն ելուողա կը մեկնէր, հոնկէ անցնելու Միացեալ Նահանգներ եւ ստանձնելու թեմակալ առաջնորդի պաշտօնը: Միջանկեալ, ան կ'որոշէ հանդիպիլ Ս. Էջմիածին, ուր եւ կը կատարէ իր հաւատարմական ուխտի պատարագը...: Բանի մը օր ետք, սակայն, կը վախճանի Երեւանի Ինքուրիսք պանդոկին մէջ:

¹⁰⁸ Նամակաբաշխութիւն (թրք.):

¹⁰⁹ 1935 Դեկտեմբեր 31ին յոյսին եկած ուր էշանի բացառիկին երկրորդ էջով յոյս է տեսած Թորգոմ Արք.ի «Ողջոյն Տուք Միմեանց...» տաղաչափեալ կտորը, հետեւեալ ծանօթութեամբ. «Պատրիարք Ամեն. Տ. Թորգոմ Ս. Արքեպս. Գուշակեան մեր խնդրանքին հանձնաւ. պատասխանել 'Արեւ.'ի Կաղանդի թիւին համար զրկելով այս գեղեցիկ քերթուածը, որ լոյս կը տեսնէ Երուսաղէմի 1936ի օրացոյցին սկիզբը»: Շահան Պերպլերեանի «Կոմիտաս Վարդապետ» գրութիւնը յոյս է տեսած եօթերորդ էջով, «Քաղուած 'Սիւն.'ի յառաջիկայ թիւէն» փակագծային ծանօթութեամբ: Օշականէն ոչինչ յոյս տեսած է:

¹¹⁰ Արեւի 22 Դեկտեմբեր 1936ի թիւով եւ Զ. ստորագրութեամբ իբրեւ անկախ կարծիք հրատարակուած է «Բանի Մը Խօսք 'Սիւն' Ամսագրի Համար» գրութիւնը, ուր հեղինակը կը յայտնէ թէ ամսագիրը առաւելաբար կը լեցուի Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեանի կողմէ, վարդապետներէն ոչ ոք գրեթէ գրիչ կը շարժէ անոր մէջ, եւ հակառակ անոր որ Պատրիարքին «խմբագրականներն ու միւս գրուածքները հոյակապ կտորներ են», անոնք մատչելի չեն ժողովրդական զանգուածներու: Զօդուածագիրը կը խնդրէ որ միաբանութիւնը իրագործէ հանրամատչելի շարքաբերքի կամ ամսագրի մը հրատարակութիւնը:

- ¹¹¹ Կարելի չեղաւ գտնել խնդրոյ առարկայ նիւթը:
- ¹¹² Հայաստանի Կոչմակը լոյս տեսած է մախ Պոսթոն եւ ապա Նիւ Եորք, 1900-1968ին, առաւելաբար իբրեւ շարաքաթերթ, քաղաքական, գրական-գեղարուեստական եւ կրօնաբարոյական քաժիններով:
- ¹¹³ Վենետիկի Միսիարեան Միաբանութեան հայագիտական, քանասիրական, գրական հանդէսը, որ հրատարակուի սկսած էր 1843ին:
- ¹¹⁴ Ակնարկութիւն ազգային երեսփոխանական ընտրութեան, որ տեղի ունեցած է 20 Դեկտեմբերին եւ աւարտած աւանդական երեք կուսակցութիւններու միացեալ ցանկով ներկայացուած անհատներու «գրեթէ միաձայն» յաղթանակով:
- ¹¹⁵ Զուէատուի տոմս (Ֆրնս.):
- ¹¹⁶ Կրօնահեղծութիւն (Ֆրնս.):
- ¹¹⁷ Կեղծ փողացաւ (Ֆրնս.):
- ¹¹⁸ Տիրան Պէլլերեան շրջան մը եղած է հոգաբարձու Գահիրէի Գալուստեան Ազգային Վարժարանին:
- ¹¹⁹ Մատահանաշումով (Ֆրնս.):
- ¹²⁰ Նամակին յետգրութենէն դատելով կարելի է որոշապէս ըսել թէ ակնարկուածը 1925ին, իր մօր մահուան առիթով գրած Թէքէեանի «Գերեզմանը» քերթուածն է, որ հրատարակուած է *Միւռի* 1937ի 10րդ թիւով, էջ 316: Հաւանաբար զայն շատ «ընտանեկան» նկատելուն պատճառով է որ Թէքէեան այս բանաստեղծութիւնը չէ ընդգրկած իր *Հայերգութիւն* հատորին մէջ:
- ¹²¹ Կը թուի թէ Թէքէեան կրկին կ'ակնարկէ Ազգային երեսփոխանական Ժողովի արդիւնքին եւ իր անձին համդէպ գործադրուած անտեսումին՝ հակառակ իր երկար տարիներու փորձառութեան եւ ծառայութեան:
- ¹²² ՌԱԿ Լիբանանի շրջանակի պաշտօնաթերթ *Ջարթօնը* սկսած է լոյս տեսնել Թէքէեանի խմբագրութեամբ 26 Սեպտեմբեր 1937ին, Պէյրութ: Օրաթերթը կատարած է Կուսակցութեան Կեղոյնական Վարչութեան պաշտօնական խօսափողի դերը Վարչութեան Պէյրութ գտնուած տարիներուն:
- ¹²³ «Գերեզմանը»՝ ծանօթագրուած մախապէս:
- ¹²⁴ Ամերիկաբնակ ՌԱԿ գործիչ Գասպար Մովսէսեան Գահիրէ կը գտնուէր մասնակցելու համար ՌԱԿ Ընդհանուր Պատգամատրական Ժողովին իբրեւ Ամերիկայի շրջանակի պատգամատուր: Մովսէսեանէն այդ առիթով կը խնդրուէր յատուկ առաքելութեամբ մենկիւ Սուրիա-Լիբանան: Պէյրութի մէջ ան պիտի յաջողէր ֆրանսական իշխանութիւնները համոզել որ վերացնեն Պայքար օրաթերթին Սուրիա-Լիբանան մուտքին նկատմամբ հաստատուած արգելքը (Յովհաննէս Պողոսեան, *Կուսակցական Կեանքի Յուշեր*, Պէյրութ, 1987, էջ 54-55):
- ¹²⁵ Ժողով Ժաք Տաքնոն (1759-1794)՝ եղած է ֆրանսական յեղափոխութեան ղեկավար դէմքերէն մին, ներկայանալով իբրեւ պաշտպան փաստաբան ժադայեղ գործողութիւններու: Նշանաւոր է արտաքին վտանգներու դիմաց իր արտասանած ճառը՝ «Յանդգնութիւն, Կրկին Յանդգնութիւն եւ Միշտ Յանդգնութիւն»:
- ¹²⁶ Ներկայանալի, վայելչատես դարձած (Ֆրնս.):
- ¹²⁷ Հարկի տակ չէր դնէր զիս (ֆրանսաբանութիւն):
- ¹²⁸ Ամէն գնով (Ֆրնս.):
- ¹²⁹ Հմուտ (Ֆրնս.):
- ¹³⁰ Ի դէպ (Ֆրնս.):
- ¹³¹ Էօժէն Բարպզեան (1887-1963)՝ ՌԱԿ ղեկավար դէմքերէն մին եւ հիմնադիրներն մէկը Գահիրէի Հայ Ազգային Հիմնադրամին, ինքնակամ ստանձնած էր հայերէն լեզուն օտարաբանութիւններէ մաքրագտելու եւ անաղարտօրէն պահպանելու դիւքակատարութիւն մը:
- ¹³² *Արեւի* 9 Փետրուար 1933ի թիւով լոյս տեսած խմբագրականը կը կրէ «Ջարգացած Եկեղեցականութիւնը» խորագիրը: Գոնսիւլեանի մասին ուղղակի յիշատակութիւն

չկայ հոն, բայց խմբագիրը, տալով հորեն Նարայէի եւ Օրմանեանի օրինակները, կը հաստատէ. «ժամանակին երբ այնքան բազմաթիւ էին մեր մէջ զարգացած հայ եկեղեցականները Թուրքիոյ թէ Կովկասի մէջ, ուրիշ եկեղեցիներէ մեզի եկած հոգեւոր պաշտօնականները չէին մերժուեր», ու կ'աւելցնէ թէ խնդրոյ առարկայ շրջանին պէտք է դիրքացնել զարգացած տարրերու մուտքը հայ եկեղեցիէն ներս:

¹³³ Խորեն Ա. Կաթողիկոս Մուրատեղեան (1873-1938)՝ Մայր Աթոռի գահակալութեան ծանր պատասխանատուութիւնը ստանձնած էր հայ հոգեւորականութեան նկատմամբ Խորհրդային Իշխանութիւններու կեցուածքին առաւել կարծրացման տարիներուն: Հալածանքներու խորհրդանշական գագաթնակէտը դարձած էր կազմակերպութիւնը կաթողիկոսին խեղդամահութեան:

¹³⁴ Թէքեան 1936 Հոկտեմբերին Լիբանանէն Գահիրէ վերադարձին, կը մտածէ գրական հանդէս մը հրատարակելու մասին, սակայն ծրագիրը տակաւին չիրագործուած, կրկին կը մեկնի Լիբանան, նորահաստատ *Չարքոնք* օրաթերթին խմբագրութիւնը վարելու նպատակով: Այդպէս ալ ծրագիրը բնաւ իրականութեան չվերածուեցաւ:

¹³⁵ Տիգրան Հաճնեան (1877-1943): Իր կենսոյ վերջալոյսին աղքատութեան դատապարտուած այս հայրողին, որ մտերիմն էր Թէքեանի, վարած է Գահիրէի մէջ Մելգոնեան Գործաւորական տնօրէնի պաշտօնը, եղած է արտօնատէրը *Արեւ* օրաթերթին եւ իր քակը լայն բացած՝ զանազան ազգային կարիքներու առջեւ:

¹³⁶ Կարդալ Յուլիս:

¹³⁷ Սամուէլ Յ. Թումայեան (1912-1988)՝ տպարանատէր, հրապարակագիր եւ թարգմանիչ, որ կարճ պահ մը վարած է խմբագրութիւնը ՌԱԱ Մ. Նահանգներու արեւելեան ափի պաշտօնաթերթ *Պայքար* օրաթերթին:

¹³⁸ Կը բռնի թէ Թումայեան չէ կրցած յաջողցնել տարեգիրքի հրատարակութեան ծրագիրը:

¹³⁹ Որքին, մաշկաորդի տեսակ:

¹⁴⁰ Պաղեստին 1936 Ապրիլէն մինչեւ 1939 Մարտը ապրեցաւ խռովալից շրջան մը: Դժգոհ՝ հրեաներու Պաղեստին գաղթին նկատմամբ Բրիտանական Իշխանութեան թոյլատու կեցուածքէն, եւ նախատեսելով որ ծրագիրը կը միտէր հրեայ մեծամասնութիւն մը ստեղծելով ի վերջոյ հրեական պետութեան մը ստեղծումը ապահովելու, պաղեստինցի արարներ 1936 Ապրիլին Հաճնեան Հիւսէյնիի գլխաւորութեամբ ձեռնարկեցին ընդհանուր գործադուլի մը, որ ճանչցուեցաւ իբրեւ Արաբական Մեծ Ապստամբութիւնը: Յետագայ զարգացումները՝ կացութիւնը քննելու համար բրիտանական յատուկ յանձնաժողովներու կազմութիւն, գործադուլի ժամանակաւոր դադարեցում, երկուստեք զինեալ բախումներ, Նազարէթի մէջ բրիտանացի քովիտէ Էնտրիօի սպանութիւն, ձերբակալութիւններ, կրակամարներ, շրջագայութեան արգելքներ, եւ., պիտի ստեղծէին մտահոգիչ վիճակ մը նաեւ պաղեստինաբնակ հայոց համար: Այդ շրջանին, մօտաւոր հաշիւներով, աւելի քան 5000 արաբներ, 400 հրեաներ եւ 200 բրիտանացիներ զոհ գացած էին զինեալ բախումներու եւ անարեւելական գործողութիւններու:

¹⁴¹ Կենսագրականը լոյս պիտի տեսնէր *Արեւի* 18 Օգոստոս 1945ի թիւով, գոյգ ծանօթագրութիւններով, թէ բնագիրը կը գտնուի Առաջնորդարանի դիւանատան մէջ եւ թէ կենսագրականը կանգ կ'առնէ 1922 բուականի վրայ, որ միւրեք գրառման տարին է: Յետագային, Պետրոս Յ. Տեփոյեան օգտագործած է այդ սեղմ աղբիւրը իր *Միտքան Տաճարեան (1863-1945)* ընդարձակ աշխատութեան համար, որ իբրեւ թերթով լոյս պիտի տեսնէր նախ *Արեւի* մէջ 1956ին եւ ապա *Չարքոնք* օրաթերթին մէջ իբրեւ բերթոյն թիւ 52, 1985ին առանձին գիրքով մը հրատարակուելէ առաջ:

¹⁴² Ծաղկոտ (1821-1867)՝ ֆրանսական քանատեղութեան տխրամենբրէն մին, որմէ Թէքեան յաճախ կատարած է թարգմանութիւններ՝ մտերմութիւն մը գտնելով անոր եւ իր հոգեխառնութեան միջեւ:

¹⁴³ Թէքէեանի թարգմանութեամբ Պոտրլէի «Մարդը եւ Ծովը» բանաստեղծութիւնը լոյս տեսած է *Սիոնի* 1938ի 10րդ թիւով, էջ 302:

¹⁴⁴ Ժան Էքար (1848-1921)՝ ֆրանսացի բանաստեղծ, արձակագիր ու թատերագիր, որ ծանօթ է գաւառական կեանքն ու մանկութիւնը նկարագրող քերթուածներով:

VAHAN TEKEYAN'S LETTERS TO TORKOM KOUSHAGIAN,
ARMENIAN PATRIARCH OF JERUSALEM

(Summary)

VATCHE GHAZARIAN

Vahan Tekeyan (1878-1945) was one of the most gifted Armenian poets to survive the Genocide. He played a key role in shaping the Armenian Diaspora by actively participating in its formation as an intellectual, editor, teacher, protector of the Armenian orphans, and political leader. During those dark days, well-known clergyman, scholar, and poet, Patriarch Torkom Koushagian (1874-1939), inspired hope among the surviving faithful and passionately defended Holy Echmiadzin as the supreme spiritual center of the Armenian faith.

The relationship between Tekeyan and Koushagian began with their meeting in Constantinople. Their bond strengthened when both found themselves in Cairo, Egypt, and later, once Koushagian was elected the Armenian Patriarch of Jerusalem in 1931, through correspondence and meetings in Jerusalem..

The thirty letters, dated between 1931 and 1938 and reproduced in this paper, are representative of numerous letters written by Tekeyan to Koushagian, many of which have not yet come to light.

The correspondence sheds light on Tekeyan's personal life and career, touches upon lay and religious matters of interest, and provides insight into the poet's character, literary concepts, poetry, and journalism. The writer is revealed as a humble, shy person of frail health, who is challenged with both reconciling and responding to the injustices and actions that threaten Armenian communities and Armenian interests. The letters also reveal the writer's humor, which he often called upon when dealing with the tragic circumstances he and the early Diasporan community faced.

In essence, in Tekeyan's letters we find a man whose words and deeds are in harmony. They substantiate Patriarch Koushagian's opinion of the renowned poet as the honest, kind person of integrity that he was.

